

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

NƏRMİN ƏFQAN qızı HAFİZLİ

SİYASİ DİSKURSDA İDİOMLARIN ROLU VƏ FUNKSİYALARI

HSM-060201-Dilşünaslıq (İngilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: Zərinə Natiq qızı Aslanova
dosent, f.f.d.

BAKİ-2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ3-6

FƏSİL 1. SİYASİ DİSKURSUN VƏ İDİOMLARIN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ.....7-35

1.1. Siyasi diskursun anlayışı və xüsusiyyətləri7-20

1.2. “İdiom” anlayışı20-27

1.3. İdiomların strukturu və funksiyaları.....27-35

FƏSİL 2. SİYASİ İDİOMLARIN İSTİFADƏSİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ ...36-57

2.1. Siyasətçilərin nitqində idiomların istifadəsi36-46

2.2. Siyasi idiomlar kütləvi informasiya vasitələrində.....47-57

NƏTİCƏ58-60

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT61-66

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İnsanın diqqətəlayiq sərvəti kimi dil ictimai həyatda çox böyük funksiyalara malikdir. Yaşından, cinsindən, irqindən və ya sosial statusundan asılı olmayaraq bütün insanlar tərəfindən fərdi və ya qrup insanlarla ünsiyyət qurmaq üçün istifadə olunur. Ünsiyyətdə dildən istifadə etməklə insanlar öz fikirlərini, düşüncələrini, rəylərini və ya mesajlarını hər iki tərəfin birbaşa və ya dolayısı ilə başa düşdüyü dil vasitəsilə çatdırı bilirlər. İnsanın dildən bu şəkildə istifadə etmək bacarığı ona müxtəlif ehtiyac və məqsədlərə nail olmaq imkanı verir, məsələn, güc, səlahiyyət və hətta cəmiyyətdəki sosial status ehtiyacları. Onların bir çoxunu ancaq dil vasitəsilə reallaşdırmaq olar. Ehtiyaclara nail olmaq üçün insanlar dildən müəyyən üsullarla istifadə etməyə çalışırlar. Beləliklə, insanların ehtiyaclarının müxtəlifliyi bir çox dil istifadəsinin yaranmasına təkan verir. Maraqlıdır ki, dilin istifadəsi onun sosial kontekstindən asılı olaraq müəyyən xüsusiyyətlərə və ya əlamətlərə malikdir. Əsasən unikal olan və dilin digər istifadələrində rast gəlinməyən çoxsaylı xüsusiyyətlərdən ibarət olan dil istifadələrindən biri də siyasi kontekstdə rast gəlinən dildir.

Siyasi aləmdə siyasətçilər ən böyük siyasi ehtiyaclar, yəni güc və inam naminə insanlara təsir etmək və inandırmaq üçün dildən istifadə edirlər. Bu halda dil həlledici rol oynayır ki, bunsuz insanlar hökumətdə və ya digər qurumlarda istədikləri vəzifəni tutmaq imkanlarını və gücünü itirəcəklər. Bənzətmə olaraq, dil siyasətçinin insanların inancını əldə etmək üçün istifadə etdiyi silaha bənzəyir. Başqa sözlə, siyasətçilər, seçicilərin hamısı olmasa da, siyasətçiləri mühakimə etdiyini və istehsal etdikləri dil vasitəsilə onlar haqqında təsəvvürlər yaratdığını bildiyi üçün mümkün qədər təsirli bir dillə silahlanırlar. Ona görə də insanlar səsini verməzdən əvvəl siyasətçinin kim olduğunu bilməlidirlər. Daha sonra siyasətçinin danışdıqlarına, məsələn, cəmiyyətə, hətta ölkəyə fayda verəcək vədlər və ya etmək niyyətində olduğuna əsaslanaraq bunu bilə bilirlər. “Siyasətçi” adlanan, demək olar ki, bütün şəxslər dilin seçicilərin onlara səs vermək istəyini oyatmaq əhəmiyyətindən xəbərdar olduqlarından, dili

mümkün qədər gözəl, cəlbədicə, inandırıcı və təxribatçı hala gətirirlər. Beləliklə, belə qənaətə gəlmək olar ki, siyasət aləmində dillə oynamaq bacarığı mütləqdir.

Siyasətdə dilin əhəmiyyətinə gəldikdə, dilin siyasi kontekstdə necə istifadə edildiyini, oynandığını və ya manipulyasiya edildiyini təhlil etməyə ehtiyac var ki, bir çox siyasətçilərin niyə insanların etirafını yalnız istehsal etdikləri dillə əldə edə bildiyini bilsək. Dilin bu üsullarla istifadəsi xüsusi dil üslubu yaratdığından, tədqiqatçı siyasətçi diskursda təcəssüm olunan dil üslubunu təhlil etməyə çalışmışdır. Sonra belə bir tendensiyaya görə siyasətçinin yer almaq istədiyi mövqe nə qədər yüksək olarsa, dili yaratmaq və manipulyasiya etmək üçün bir o qədər çox səy göstərilir. Bu araşdırma prezidentliyə namizədlərin siyasi hadisədə ən yüksək mövqe kimi istifadə etdikləri tipik siyasi dilin üslubunu təhlil etmək məqsədi daşıyırdı.

İdiomlar çox vaxt özünəməxsus milli xarakter daşıyır. Sırf milli idiomlarla yanaşı, ingilis dilinin istifadəsində çoxlu sayda beynəlmiləl idiomlar da var. İngilis idiomatik fondu birincinin nəzərəcarpacaq üstünlüyü ilə yerli və alınma idiomatik ifadələr toplusunu təqdim edir.

Siyasi diskursun əsas fərqləndirici xüsusiyyəti natiqin üstüörtülü məqsədləridir. İngilisdilli mediada bu problemi həll etmək üçün müxtəlif ifadə vasitələrindən istifadə olunur. Onların arasında idiomatik ifadələr xüsusi yer tutur.

Siyasi nitqdə idiomlar müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir. Birincisi, onlar nitqə obrazlılıq və canlılıq verir, tamaşaçılarla sözdə “geri əlaqə effekti” yaradırlar. Ona görə ki, şüuraltı səviyyədə tanınmanın “sevinci” təzahür edir. İdiomlar dinləyicilərə təsir göstərməyə, müəyyən dərəcədə onların zihnini manipulyasiya etməyə kömək edir; parlaqlığı, ifadəliliyi, aydın ifadə olunan emosional ifadəliliyi ilə dinləyiciləri cəlb edir. Bütün sadalananlar tədqiqat işinin mövzusunun aktuallığını sübut edir.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Tədqiqat işinin mövzusu olan “Siyasi diskursda idiomların rolu və funksiyaları”nın işlənmə dərəcəsindən bəhs olunarkən, əsasən üç istiqamətdə həyata keçirilmiş tədqiqat işləri qeyd

edilməlidir. Ümumi olaraq formalaşma prosesi keçən koqnitiv dilçiliklə birinci istiqaməti təşkil edir. Siyasi diskurs anlayışının təhlili və bu sahə ilə bağlı tədqiqat təcrübələri ikinci istiqaməti təşkil edir. Son olaraq, müasir siyasi dilin araşdırılaraq öyrənilməsi üçüncü istiqaməti təşkil edir. Vurğulamaq lazımdır ki, bu istiqamətlərin hər biri ilə əlaqədar ingilis dilçilik ədəbiyyatında xeyli elmi ədəbiyyat olsa da, rus dilində bu mövzu ilə bağlı ədəbiyyat azlıq təşkil edir və Azərbaycan dilçiliyində isə yox deyiləcək qədər azdır. Bunun səbəbi isə bu mövzunun ölkəmizdə yeni olmasıdır. Müstəsna hal olaraq bu sahə ilə əlaqədar professor F.Y.Veysəlli tərəfindən qələmə alınmış “Diskurs təhlilinə giriş” adlı kitabı, professor E.R.Piriyev tərəfindən qələmə alınmış “Rus və Azərbaycan dillərində “Amerika” diskursu” mövzusunda doktorluq dissertasiyası, eləcə də monoqrafiyası, həmçinin Azərbaycan Dillər Universitetinin dəyərli müəllimi Azad Məmmədov tərəfindən qələmə alınmış “Studies in texts and discourse” kitabını nümunə göstərə bilərik.

Bununla belə, hələ də bu mövzu ilə bağlı həll olunmamış məsələlər qalmaqdadır. Təqdim edilən dissertasiya işində bu məsələlərdən biri olan siyasi diskursda idiomların istifadəsi və funksiyaları araşdırılaraq həll edilməyə çalışılmışdır.

Tədqiqat işinin obyektini və predmeti. Dissertasiya işinin obyektini siyasi diskursda idiomlar, predmetini isə siyasi diskursda istifadə edilən idiomlar və onların funksiyalarının araşdırılması təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi siyasi diskursda idiomların istifadəsini və onların funksiyalarını müəyyənləşdirməkdir. Tədqiqat işinin vəzifəsinə aşağıdakılar daxildir:

- Siyasi diskurs anlayışını və onun xüsusiyyətlərini;
- “İdiom” anlayışını;
- İdiomların strukturu və funksiyalarını;
- Siyasətçilərin nitqində idiomların istifadəsini;
- Kütləvi informasiya vasitələrində siyasi idiomların istifadəsini araşdıraraq nəticələrini təqdim etmək.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsində psixoloji, didaktik və metodiki ədəbiyyatın təhlili, təsviri, tədqiqatın faktiki materialının sistemləşdirilməsi, təsnifatı, işlənməsi və ümumiləşdirilməsi, müşahidə metod və üsullarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Azərbaycan dilçiliyində siyasi diskurs mövzusu yeni tədqiqat mövzularındandır. Çox geniş tədqiqat obyektı olmamış bu mövzu ilə bağlı aparılan bu tədqiqat işinin elmi yeniliyini siyasi diskursda idiomların istifadəsinin araşdırılması, siyasətçilərin nitqində, kütləvi informasiya vasitələrində istifadə edilmiş idiomların tədqiq edilərək nəticələrin verilməsi təşkil edir.

Dissertasiyanın elmi və praktiki əhəmiyyəti. Siyasi diskursda idiomlardan istifadənin yeri və rolunun araşdırılması həm nəzəri, həmçinin də praktiki aspektdən olduqca əhəmiyyətlidir. Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyətini siyasi diskurs, idiom anlayışının, onun struktur və funksiyalarının, siyasi diskursda idiomların istifadəsinin araşdırılaraq təqdim edilən məlumatlar təşkil edir. Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti tədqiqat işində öz əksini tapan məlumatlardan, əldə olunmuş nəticələrdən seminarlarda, dərslərdə istifadə edilə bilməsidir.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Dissertasiyanın yekun nəticələri 2 konfransda məruzə edilmiş və bu məruzələrin məqalələri çap edilmişdir. Tədqiqat işində qeyd olunmuş başlıca müddəalar müəllifin çap edilmiş iki məqaləsində öz əksini tapır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, beş yarımfəsil, əldə edilmiş nəticə və dissertasiyanın fəsillərinin yazılmasında istifadə edilmiş mənbədən ibarətdir.

FƏSİL 1.

SIYASI DISKURSUN VƏ İDİOMLARIN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Siyasi diskursun anlayışı və xüsusiyyətləri

Diskurs, bir tərəfdən, digər insanlar üçün dilin sistem xüsusiyyətləri, kortəbiilik və tamlıq dərəcəsi, tematik uyğunluq və aydınlıq kimi aşağıdakı amillərin mühüm rol oynadığı real həyatda şifahi ünsiyyət prosesi hesab edilə bilər. Amma digər tərəfdən də unutmaz ki, insanların ünsiyyəti həmişə kommunikanların mövqeyindən bu və ya digər asılılıqda gedir. Burada onların sosial qrupa və tipik nitq vəziyyətinə aid olması vacibdir.

Diskurs hansı şəraitdə və hansı məqsədlə yaradıldığı ilə bağlı özünəməxsus şəraitlər toplusunu özündə birləşdirir və əks etdirir: 1) müəllifin kommunikativ niyyətləri; 2) müəllif və ünvançılar arasında münasibət; 3) hər cür "əhəmiyyətli" və təsadüfi hallar; 4) ümumən dövrün ideologiyası və üslub ab-havası, konkret mühit, mesajın ünvanlandığı konkret şəxslər; 5) mesajın və kommunikativ vəziyyətin janr və üslub xüsusiyyətləri; 6) nitq aktının orbitinə çıxan əvvəlki təcrübə ilə birləşmələr.

Siyasi diskursun tədqiqi, diskurs təhlilinin digər sahələri kimi, mövzunun geniş spektrini əhatə edir və geniş spektrli analitik metodlardan istifadə edir. Ola bilsin ki, söhbətin digər sahələrindən daha çox, ilkin olaraq siyasi diskurs termininin refleksiv və potensial qeyri-müəyyən xarakterini nəzərə almaq lazımdır. Termin ən azı iki ehtimalı nəzərdə tutur: birincisi, özü siyasi olan diskurs; və ikincisi, siyasi məzmunu və ya siyasi kontekstə açıq-aşkar istinad etmədən, sadəcə bir nümunə diskurs növü kimi siyasi diskursun təhlili. Ancaq işlər daha da qarışıq ola bilər. Nəzərə alsaq ki, bəzi təriflərə görə demək olar ki, bütün diskurs siyasi hesab oluna bilər, onda bütün diskurs təhlilləri potensial olaraq siyasidir və buna görə də bir səviyyədə bütün diskurs təhlili siyasi diskursdur.

Bu potensial çaşdırıcı vəziyyət, əsasən, güc, münaqişə, nəzarət və ya hökmranlıq kimi ümumi məsələlər baxımından siyasətin təriflərindən irəli gəlir, çünki bu anlayışlardan hər hansı biri demək olar ki, istənilən diskurs formasında istifadə edilə bilər. Bu yaxınlarda, məsələn, bir psixoterapevtik təhsil müəssisəsi ilə bağlı araşdırmada P.Diamond, sadəcə olaraq, güc və nəzarət məsələlərinin üzərində işləndiyi üçün işçi yığıncaqlarının diskursunu "siyasi" olaraq öyrənməsinə istinad edir [27, s.8]. Bununla belə, onlar müxtəlif səviyyələrdə işlənir: məsələn, şəxsiyyətlərarası, şəxsi, institusional və təhsil səviyyələrində və müxtəlif strateji yollarla. Bütün diskursa siyasi, ən ümumi mənada yanaşmaqla, biz siyasi diskurs anlayışını əhəmiyyətli dərəcədə ümumiləşdirmək təhlükəsi ilə üzləşə bilərik.

Ola bilsin ki, biz sadəcə olaraq mövzumuzu formal/qeyri-rəsmi siyasi kontekstlər və siyasi aktyorlarla əlaqəli olaraq sərhədləşdirsək, bu çətinliklərdən qaça bilərik; yəni, digər məsələlərlə yanaşı, siyasi məqsədlərə nail olmaq üçün siyasi mühitlərdə fəaliyyət göstərən siyasətçilər, siyasi institutlar, hökumətlər, siyasi media və siyasi tərəfdarlarla. Bu ilk yaxınlaşma siyasi diskurs haqqında düşünməyə qoyacağımız məhdudiyət növlərini aydınlaşdırır, lakin o, həm də inkişafa imkan verə bilər. Məsələn, özləri siyasi iddianı təqdim etmək istəyən analitiklər bir mənada siyasi aktyora çevrilirlər və deməli, onların öz diskursları da siyasi olur. Bu mənada tənqidi dilçilik və ya tənqidi diskurs təhlili adlandırılanların çoxu bilavasitə siyasi diskurs üzərində işləməyə aiddir, çünki təhlil üçün material çox vaxt formal olaraq siyasi xarakter daşıyır, həm də ola bilsin ki, analitiklər özlərini açıq şəkildə siyasi aktyorlar olurlar.

Siyasi diskursun öyrənilməsi siyasətin özü kimi uzun müddətdir mövcuddur. Yunanların ritorikaya verdiyi vurğu buna misaldır. Siserondan Aristotelə qədər diqqət, əsasən, konkret məqsədlərə çatmaq üçün sosial və siyasi səriştənin xüsusi üsulları ilə bağlı idi. Aristotel bu ümumi məqsədlərə daha formal izah versə də, ictimai rifah naminə siyasət və fəaliyyətlər haqqında məlumatın ifadə edilməsinin ümumi prinsipi sabit qaldı. Bu ümumi yanaşma bu gün də davam etdirilir.

Sivilizasiyanın inkişafının indiki mərhələsində dünya siyasi vəziyyətinin həyati əhəmiyyəti siyasət və siyasi diskursu intensiv fənlərarası tədqiqatların predmetinə, eləcə də xüsusi tədris predmetinə çevirmişdir. Siyasi diskursa artan akademik marağı təkcə siyasi düşüncə və hərəkətlərin xüsusiyyətlərini deyil, həm də siyasətçilərin ictimai rəyə təsir etmək və ona nəzarət etmək üçün istifadə etdikləri dil və ritorik vasitələri öyrənmək məqsədi daşıyan sosial tələb kimi qəbul etmək olar.

Siyasi diskursun tədqiqinə həsr olunmuş xüsusi tədqiqatların tənqidi təhlili onu ən azı dörd nöqteyi-nəzərdən təhlil etməyə imkan verir:

- siyasi nöqteyi-nəzərdən, onun əsasında politoloji xarakterli nəticələr çıxarılır;
- linqvistik nöqteyi-nəzərdən, tədqiqatçı siyasi diskursun mətn aspektini onun sosial-mədəni və siyasi kontekstində şifahi makroişarə kimi nəzərdən keçirir;
- psixoloji nöqteyi-nəzərdən, məqsədi siyasətçinin ünvana siyasi təsir göstərmək üçün öz çıxışında gizli və ya açıq şəkildə istifadə etdiyi strategiyaları üzə çıxarmaq və müəyyən etməkdir;
- fərdi-hermenevtik nöqteyi-nəzərdən, bu zaman natiqin hədəf siyasi vəziyyətə şəxsi münasibəti üzə çıxır [60, s.161-162].

Siyasi düşüncə və hərəkətlər siyasi nitqdən ayrılmaz olduğu üçün bu dördü linqvistik tədqiqatlar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Sözlər, hərəkətlər və hadisələr birlikdə işləyir; sözlər hadisələri və ya hərəkətləri şərh edir, həmçinin siyasi faktları təşkil edir, hərəkətlər isə müxtəlif yollarla sözlərin siyasi təsirini qazanmağa kömək edir. Siyasi diskursun (və ya siyasi ritorikanın) təhlili diskursa istər strateji, istərsə də konstitusiya mənasında siyasət aparmaq aləti kimi baxmalıdır. Əslində istənilən siyasi ideya və ya hərəkət dilin köməyi ilə doğulur, hazırlanır, həyata keçirilir və idarə olunur.

Dil və siyasət arasındakı sıx əlaqə həmişə həm Qərbi siyasi fikrində, həm də ritorik ənənədə mərkəzi olmuşdur. “Siyasət” əsərində Aristotel siyasətin mümkünlüyünü dilə sahib olmaq ilə eyniləşdirirdi: “...insan təbiətə siyasi

heyvandır [siyasi zoon]”, çünki “insan yeganə heyvandır ki , təbiət nitq istedadı bəxş etmişdir” [12, s.1-10]. Həqiqətən də, dil insan icmalarının konstitusiyasının və saxlanması, təşkilatların və qurumların işinin, siyasətçilərin fəaliyyətinin və adi insanların vətəndaş həyatı üçün əvəzsiz görünür. Ceyms Far-ın qeyd etdiyi kimi: “Siyasəti, bildiyimiz kimi, dil olmadan nəinki təsvir etmək mümkün deyil, həm də qeyri-mümkündür. Dil olmadan inkişaf etməkdə olan dövlətlər müstəqillik elan edə, liderlər partizanlara göstəriş verə, vətəndaşlar müharibəyə etiraz edə və ya məhkəmələr cinayətkarları cəzalandıra bilmir. Biz də tənqid edə, söz verə, mübahisə edə, öyüd-nəsihət verə, tələb edə, danışıqlar apara, sövdələşə, güzəştə gedə, məsləhət verə, qısa məlumat verə, nə də razılıq verə bilmərik. Siyasəti bu hərəkətlər olmadan təsəvvür etmək olmazdı” [31, s.48].

Oxşar bəyanatı bir siyasətçinin konsensus axtarmaq, siyasət hazırlamaq, danışıqlar aparmaq və münaqişələrdə vasitəçilik etmək, maraqları təmsil etmək və fundamental linqvistik fəaliyyətlərlə başqalarının siyasətinə qarşı çıxmaq kimi fəaliyyətlərini müəyyən edən Paul Bayley də səsləndirib. Paul Chilton və Christina Schaffner də dil və siyasət arasındakı münasibətlərin qarşılıqlı xarakterinə diqqət yetirirlər. Bir dəfə bu alimlər siyasi fəaliyyətin dildən istifadə etmədən mövcud olmadığını qeyd edərkən, başqa bir məqamda belə fikirləşirlər ki, “çox güman ki, sosial qrupların konstitusiyasında dildən istifadə bizim “siyasət” adlandırdığımız şeyə gətirib çıxarır” [21, s.6]. P.Chilton və C.Schaffner belə qənaətə gəlirlər ki, siyasi fəaliyyətin dil fəaliyyəti ilə bu virtual eyniləşdirilməsi siyasətin öyrənilməsi ilə dil öyrənilməsinin sıx əlaqəsini nəzərdə tutur.

Siyasi diskursa artan tədqiqat marağı dilçilikdə yeni bir cərəyanı, yəni “siyasi dilçilik” cərəyanını doğurdu. Belə bir vəziyyət olduqca təbiidir, çünki dilçilik nəzəriyyəsi inkişafının müxtəlif mərhələlərində real həyatın müxtəlif sahələrində dil sisteminin funksional tədqiqatlarına həmişə böyük maraq göstərmişdir. Həqiqətən də, dilin mühüm rol oynamadığı sosial və ya institusional həyatın hər hansı sahəsini müəyyən etmək çətin olardı. T.Threadgold-a görə, “kommunikasiya aktları sosial fəaliyyətləri saxlayan və

tənzimləyən, status və güc münasibətlərini müəyyən edən sosial diskurs formalarıdır. Beləliklə, onlar müəyyən bir mədəniyyətin sosial hərəkətləri və inanc sistemlərinin bir hissəsidir və metaforasıdır” [57, s,44].

Siyasi diskurs nədir? Bu terminin tərifini siyasətin iki anlayışı ilə sıx bağlıdır - geniş və dar, yəni daha konkret. Siyasətin geniş tərifinə vətəndaş cəmiyyətinə aid olan və mütləq dövlət tərəfindən tənzimlənməyən, lakin eyni zamanda resurslar uğrunda rəqabət aparan təşkilatların – həmkarlar ittifaqları, biznes birlikləri, ekoloji qrupların fəaliyyəti daxildir. Bu, həmçinin, medianın fəaliyyətini də əhatə edə bilər, çünki onlar, məsələn, siyasət, sosial münaqişə və beynəlxalq münasibətlərlə bağlı diskurs yaradırlar. Sosial konfliktə qeyri-institusional aktyorlar da eyni şəkildə siyasətlə məşğul ola bilərlər. Üstəlik, məktəblər, universitetlər və xəstəxanalar kimi bir çox qeyri-siyasi qurumlar dövlət siyasətinin məhsuludur ki, bu da öz növbəsində ideoloji seçimlərlə müəyyən edilir. Bu cür qurumlar öz ictimai diskurs formalarını yaradan böyük idarələr tərəfindən tənzimlənilir. N.Fairclough "Diskurs və Sosial Dəyişiklik" kitabında bir sıra dil və sosial hadisələri, məsələn, təhsil müəssisələrinin diskursunda baş verən dəyişiklikləri təhlil edir və onun iddiasına görə, tələbə rolunu müştəri roluna çevirir [30]. Bu cür hadisələr sosial dəyişikliklərlə əlaqələndirilə bilər. Lakin eyni zamanda, onlar həm də siyasi olaraq şərh edilə bilər, çünki təkcə təhsil resurslarının bölüşdürülməsi yollarından biri deyil, həm də bu cür dəyişiklik siyasi və ideoloji diskurs praktikalarının mürəkkəb toplusunun nəticəsidir. Nəhayət, siyasi ictimailəşmə təkcə ictimai sferada deyil, həm də özəl sferada baş verir; ev, iş yeri və ictimai görüş yerləri siyasi diskursun keçirilə biləcəyi yerlərdir. Ən sadə təriflə desək, siyasət hökumət, parlament və partiyalar kimi qurumların resursların bölüşdürülməsi rolunu yerinə yetirməsi ilə məhdudlaşır. Bunu tamamlamaq üçün bu qurumların üzvləri arasında seçkilər, partiyalar, parlament prosedurları və təbliğat yolu ilə hakimiyyət uğrunda mübarizə kimi müəyyən edilə bilər. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, siyasi diskursun tərifinə iki yanaşma var: geniş və dar. Siyasi diskursun bu cür ikili təfsiri Pol Beylinin bəyanatında nəzərdə tutulur: “Siyasi dil kimi bir şey yoxdur,

lakin siyasi dilin formaları kimi təsnif edilə bilən geniş və müxtəlif diskurslar, janrlar və ya registrlər toplusu var. Siyasi diskursun bir sıra "kanonik" formalarını müəyyən etmək mümkün olardı: siyasət sənədləri, nazirlərin çıxışları, hökumətin press-revizləri və ya mətbuat konfransları, parlament diskursu, partiya manifestləri (və ya platformaları), seçki çıxışları. Onların hamısı əsas siyasi aktorlar - hökumət və ya müxalifət üzvləri, parlament üzvləri, siyasi partiyaların liderləri, vəzifəyə namizədlər tərəfindən (və ya onlar üçün) danışmaq və ya yazılması ilə xarakterizə olunur" [16, s.49].

Başqa sözlə, geniş mənada siyasi diskurs ümumiyyətlə sosial və siyasi ünsiyyət sferalarında istifadə olunan kütləvi informasiya vasitələrinin və ya digər qurumların dili kimi müəyyən edilə bilər. Siyasi diskursun belə tərifinə, məsələn, Christ de Landtsir-in "Birləşmiş Avropanın Siyasi Ritorikası" əsərində rast gəlinir [26, s.35]. Biz siyasi diskursun öz tezaurusuna və spesifik funksiyalarına malik olan siyasi cəhətdən məhdudlaşdırılmış janr kimi təyin olunduğu dar, Van Dijkean şərhinə üstünlük veririk. Siyasi diskurs siyasətçinin diskursudur və ona peşəkar çərçivədə baxsaq, onu institusional diskurs forması hesab etmək olar. Bu o deməkdir ki, yalnız spikerin siyasətçi kimi öz fikrini ifadə etdiyi institusional situasiyalarda (məsələn, hökumət iclasları, parlament müzakirələri, seçki kampaniyaları, siyasi debatlar və s.) baş verən diskurslar siyasi xarakter daşıya bilər.

Siyasi diskursa müxtəlif müəlliflər tərəfindən verilən tərifləri nəzərə alaraq biz bu anlayışın aşağıdakı tərifini təklif edirik: siyasi diskurs bütün nitq aktlarının, eləcə də şifahi formasiyalar şəklində müəyyən edilən və ifadə olunan, məzmunu, mövzusu və ünvançısı siyasət sferasına aid olan ictimai hüquq, əməl və təcrübənin məcmusudur.

Siyasi diskursu institusional kommunikasiyanın növünə istinad edərək, ilk növbədə, onun diskursiv məzmununun xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirmək daha məqsədəuyğundur. İnstitusional nitqin spesifikliyi onun tipində, yəni dilin kollektiv şüurunda xüsusi adla müəyyən edilən və bu institutun əsas anlayışlarında ümumiləşən ictimai institut tipində, xüsusən də siyasi diskurs

kimi fəaliyyətində üzə çıxır. Nəticə etibarilə, siyasi diskurs sadəcə ünsiyyət deyil; o, özünün aydın məqsədlərini və konkret iştirakçıları bir araya gətirir. Məqsəd və iştirakçıların seçimi diskursun konkret növündən asılıdır, ona görə də bu halda siyasi diskursun məqsədi gücün əldə edilməsi və çıxarılmasıdır; və onun iştirakçıları siyasətçilər və cəmiyyətdir.

Siyasi diskursun məzmunu altında siyasi diskursun bütün janrları üçün ümumi olan və onu digər nitq növlərindən fərqləndirə bilən bütün əsas xüsusiyyətlərin məcmusunu başa düşülür. Fərqləndirici xüsusiyyətlərin hərtərəfli və dəqiq sisteminin qurulması kifayət qədər mürəkkəbdir, çünki onlar çox çevik bir çərçivə təşkil edir və xüsusiyyətləri konkret nitqin növündən və spesifikliyindən asılıdır.

Müxtəlif müəlliflərin təsnifatını nəzərə alaraq, siyasi diskursun bir hissəsi kimi ən ümumi semantik-praqmatik kateqoriyaları, yəni irsi xüsusiyyətləri vurğulamağı təklif edirik:

1) Müəllifin obrazı

Bir qayda olaraq, bu kateqoriya həm şəxsi yönümlü, həm də status yönümlü nitqin səciyyələndirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ünsiyyət şəraitindən asılı olaraq müəllif obrazı aşağıdakı komponentlərdən ibarətdir:

- a) şəxsi xüsusiyyətləri və psixoloji vəziyyətləri kommunikativ prioritetə sahib olmadıqda müəllifin abstraksiya;
- b) həmsöhbətin şəxsi xüsusiyyətləri və onun psixoloji vəziyyəti ünsiyyət prosesinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdikdə müəllifin şəxsiyyəti;

Bu iki situasiya xarakteristikasına obyektivlik və subyektivlik anlayışları uyğun gəlir. Bu kateqoriyanın ikinci komponenti – təcəssüm – siyasi diskursa və deməli, subyektivliyə də xasdır. Müraciət edənlər öz şəxsi və peşəkar təcrübələrindən istifadə edir, həm faktiki materialın seçilməsində, həm də siyasi müzakirələr zamanı onun təşkilinin dil vasitələrində, siyasi hadisələr və qərarlar haqqında məlumat mübadiləsində müəllif şəxsiyyətini nümayiş etdirirlər;

- c) ifadə tərz;

d) paramətn komponentləri (müəllifin şəkli, müəllif haqqında qısa məlumat, müəllifin obrazı). məs. Barak Obamanın gələcəyə baxışı: “Hesab edirəm ki, hər bir prezidentin yeganə ən vacib işi Amerika xalqını qorumaqdır. Mən eyni dərəcədə əminəm ki, 21-ci əsrdə bu işi səmərəli şəkildə yerinə yetirmək Amerika rəhbərliyinin yeni baxışını və milli təhlükəsizliyimizlə bağlı yeni konsepsiyanı – keçmişin dərslərindən götürən, lakin köhnəlmiş düşüncə ilə bağlı olmayan baxışı tələb edəcək” [45, s.194].

2) ünvan sahibi amili

Söhbətin strukturu iki rolun mövcudluğunu nəzərdə tutur: danışanın və müraciətçinin rolu, ona görə də diskursun təhlili zamanı kommunikantların psixi dünyasını, təfərrüatlarını və reallığın iki nöqtəyi-nəzərdən qiymətləndirilməsini yenidən yaratmaq olar: diskursun yaradılması nöqtəyi-nəzərindən və onun dərk edilməsi mövqeyindən. Buna görə də bir diskurs kateqoriyası kimi ünvan sahibi amili prioritetlərdən biridir. Konkret mətnin yaradılması, mesajın normal qavranılmasını təmin edə bilən xüsusiyyətlər kompleksinə malik olan ünvançının bəzi mücərrəd modellərinin çıxarılmasını nəzərdə tutur. Təbii ki, söhbətin qurulmasını aparan şəxs imtiyazlı mövqeyə malikdir ki, bu da tez-tez istifadə olunur, öz fikirlərini ünvana təlqin edir. Bu hal xüsusilə siyasət sferasında mühüm rol oynayır və bu kateqoriyanı aşağıdakı anlayışlarla da sıx əlaqələndirir:

- a) kommunikativ liderlik (ünsiyyət vəziyyətində kommunikativ lider ünsiyyət prosesini kommunikativ obyektlərin əldə edilməsinə yönəldərək tənzimləyən şəxs olacaqdır);
- b) kommunikativ bərabərlik (rəhbərin ayrılması formal və ya qeyri-mövcud görünsə, ünsiyyət şəraitində həmsöhbətlərin bərabərliyindən danışmaq olar) [45, s.194].

Siyasi ünsiyyətdə siyasi diskursun janrından, məsələn, siyasi müsahibə janrlarından, siyasi sənəddən (prezidentin sərəncamı, qanun mətnindən) daha çox kommunikativ liderlik növünə, polemik janrlara – teledebatlara, diskussiyaya – kommunikativ bərabərlik növünə xasdır. Seçkiqabağı yarış

janrının, ünvançının hazırda natiq üçün kim olmasından – birbaşa rəqibdən asılı olaraq, ünvan sahibi amili kateqoriyasının bu iki anlayışını birləşdirən janr kimi ayrıca çıxarılması təklif olunur. Məsələn, bərabər rəqib və ya tamaşaçı (canlı və televiziya tamaşaçıları), üçüncü tərəf.

3) İnformativ məzmun

Bu kateqoriya az və ya çox dərəcədə istənilən ünsiyyət aktını səciyyələndirir, lakin buna baxmayaraq, söhbətin kommunikativ məqsədlərindən birbaşa asılıdır. Siyasi diskursun məqsədi və onun sosial missiyası ünvanlananlara siyasi cəhətdən düzgün hərəkətlərin zəruriliyi barədə təklifdir.

4) Niyyətlilik

Bu, danışanın kommunikativ niyyətini bildiren bir diskurs kateqoriyasıdır. İstənilən şifahi əsər (sözdən mətnə) müəllif tərəfindən bu və ya digər niyyətlə deyilir. Siyasi diskursa münasibətdə bu kateqoriya, ünvana şifahi davranış qaydalarını diktə edən diskurs məqsədindən birbaşa asılıdır. Siyasi diskursun məqsədi yalnız müraciət edilənlərə hərəkətlərin zəruriliyi barədə təklif deyil, həm də qiymətləndirmə ola bilər.

5) Qiymətləndirmə

Siyasi diskurs yaradarkən qarşıya qoyulan vəzifə reallığı obyektiv təsvir etmək deyil, alıcını inandırmaqla, onu müəyyən şəraitdə diskurs yaradıcısı üçün arzu olunan hər hansı hərəkətə sövq etməklə bu fenomenin müəyyən xüsusiyyətlərini vurğulamaqdır. Deməli, müəyyən cəmiyyətdə siyasi hadisələrin formalaşdırılması və onun bu subyekt üçün zəruri olan qiymətləndirilməsi həyata keçirilir. Bu məqsədlə siyasi diskursda natiq oxucunun şüuruna diqqəti və təsirləri vurğulayan bir növ ağırlıq mərkəzi olan aksioloji (təxmini) lüğətdən istifadə edə bilər.

6) Konvensionallıq

Bu kateqoriya bəzi müəlliflər tərəfindən şərh edilə bilən və ya qavrayış qabiliyyəti adlanır. Reallıqların təfsir sxemlərini sadələşdirməyə kömək edən daha geniş konvensionallıq konsepsiyasını götürmək təklif edilir. Konvensionallığın üç təzahür forması mövcuddur:

- a) klişe (yəni məlumatın aydınlığı və dəqiqliyi, ifadənin məntiqi və sadəliyi; klişe və şamplar dinləyicilərin şüurunda mövcud stereotipləri yaratmaq, məlumatı yığcam və daha asan başa düşmək üçün istifadə olunur);

Məsələn: *last but not least* (sonuncu, amma bir o qədər də vacib), *boom and bust* (ani yüksəliş və düşüş), *apart from the fact that* (... faktından başqa), *in the absence of* (yoxluğunda), *to the extent that* (o dərəcədə ki), *by the same token* (eyni məntiqlə), *to take/hold the view that* (fikrini qəbul etmək/tutmaq), *strictly speaking* (qəti şəkildə desək), *to proceed from the assumption that* (fərziyyədən çıxış etmək), *to sum up the above-said* (yuxarıda deyilənləri yekunlaşdırmaq), *to bear in mind* (nəzərə almaq) [45, s.194]

- b) terminoloji olması (yəni bütün tələblərə cavab verən terminoloji aparatın olması: mənanın düzgünlüyü, qısalığı, linqvistik düzgünlüyü, sistemə daxil olması, terminoloji təriflərin istifadəsi terminlərin daha mürəkkəb, şaxələnmiş təriflərinin yaradılmasına kömək edir və onları yeni mənalarla zənginləşdirməyə imkan verir);

Məsələn, *soft power* (yumşaq güc) – yumşaq təsir, yəni mədəniyyət, ideologiya və təbliğat vasitəsilə təsir; *soft power* (sərt güc) – sərt təsir, yəni hərbi və iqtisadi səviyyələrin göstərdiyi təzyiq; *coalition of the willing* (kөнüllü koalisiya) – көнüllü tərəfdaşın koalisiyası; *managed democracy* (idarə olunan demokratiya), *məxməri inqilab*, *məxmər boşanma*; *Europhobia* (Avrofobiya) – Avropaya inteqrasiya qorxusu, *Aİ-yə mənfi münasibət*; *Eurosceptic* (Avroskeptik) – Avropa inteqrasiyasının düşməni; *Europhilia* (Avrofiliya) – Avropaya inteqrasiyaya həvəs və Avropa İttifaqına müsbət münasibət [45, s.194].

Siyasətdə yeni terminlərin formalaşmasında və yaradılmasında siyasətçilər və politoloqlar böyük töhfə verirlər.

Məsələn, *dark house* (tünd at) – çıxılmaz vəziyyətə düşmüş qurultayda gözlənilmədən namizədliyini alan namizəd olduğu bilinməyən siyasətçi. Bu termin gözlənilmədən cəbhəyə gedən az tanınan at üçün yarış jarqonundan irəli gəlir [45, s.195].

Axis off evil – çıxışçı David Frum tərəfindən 2002-ci ildə Birliyin vəziyyəti ilə bağlı çıxışında Geaorge W.Bush-un nitqində işlənmişdir. Buş bundan terrorizmi və kütləvi qırğın silahlarını təşviq etməkdə ittiham etdiyi hökumətləri təsvir etmək üçün istifadə etdi. Buş “Qərar nöqtələri” adlı tərcümeyi-halında yazırdı: “Birlikdəki çıxışımnda İraq, İran və Şimali Koreyanın yaratdığı təhdidləri qeyd etmişdim. Bu kimi dövlətlər və onların terrorçu müttəfiqləri dünya sülhünü təhdid etmək üçün silahlanaraq *şər oxunu (axis of evil)* təşkil edirlər. Media “*axis of evil (şər oxu)*” ifadəsini ələ keçirdi. Onlar bu xətti götürdülər ki, üç ölkə ittifaq yaratdı. İstinad etdiyim ox KQS-ni təqib edən hökumətlərlə bu silahlardan istifadə edə bilən terrorçular arasında əlaqə idi. Çıxışda heç kimin qaçıra bilməyəcəyi daha böyük bir məqam var idi: İraqla məşğul olmaqda ciddi idim” [45, s.195].

Window of vulnerability (zəiflik pəncərəsi), Ronald Reyqan tərəfindən Sovet İttifaqının ABŞ-ın nüvə silahı imkanlarını tək bir qabaqlayıcı ilk zərbə hücumunda məhv edə biləcəyini hiss etdiyi vaxta istinad etmək üçün icad edilmişdir [44, s.195].

Obamacare – demokratik rəhbərlik tərəfindən təklif edilən və 2010-cu ilin martında qanuna çevrilən Barak Obamanın Xəstələrin Mühafizəsi və Əlverişli Baxım Aktı üçün nəzərdə tutulmuş bir şərtidir [45, s.195].

c) rituellıq (yəni davranışın stereotipləşdirilməsi).

Məsələn, heç birimiz – qara, ağ, latın və ya asiyalı mədəniyyətimizin bizlərdə formalaşdırdığı stereotiplərdən, xüsusən də qaradərili cinayətkarlıq, qara zəka və ya qara iş etikasını ilə bağlı stereotiplərdən müdafiə edilmirik. Ümumiyyətlə, hər bir azlıq qrupunun üzvləri əsasən üstünlük təşkil edən xalqla müqayisə edilir – nitq nümunələri, geyimləri və ya davranışları dominant ağ mədəniyyətə nə qədər uyğun gəlir və azlıq bu xarici əlamətlərdən nə qədər uzaqlaşarsa, bir o qədər mənfi fərziyyələrə məruz qalır [45, s.196].

Professor D.A.Alkebayevanın iddia etdiyi klişe və nitq stereotipləri ilə bağlı açıqlama vermək lazımdır ki, “klişelərlə nitq stereotipləri arasındakı fərq ünsiyyət üçün zəruri şərt olan meta-mətnə (hədəf-mətn) müşahidə oluna bilər.

Bu, nitq siqnallarının xitab edən və ünvanlayan tərəfindən birbaşa və ya dolayısı ilə, şüurlu və ya şüursuz, açıq və ya gizli şəkildə çevrilməsi deməkdir” [45, s.196].

7) Emosionallıq/ifadəlilik

Bu kateqoriyanın əsasını konkret diskurslara və mətnlərə diskursların məhsuldar təcəssümü kimi tək-cə bütövlük və bağlılıq deyil, həm də əlavə ifadə verən sintaktik elementlərin müxtəlif birləşmələri təşkil edir. Siyasi diskursda bu və ya digər semantik xüsusiyyətləri vermək üçün istifadə məqsədindən asılı olaraq ifadə çalarları bir qədər istehzaya qədər dəyişə bilər, belə ki, institusional, yəni rəsmi formalaşdırma etiketinin standart qanunları çox vaxt pozulur. A.Yu.Mazayevin fikrincə, siyasətçinin diskursu həmişə emosional xarakterə malik olub, çünki belə çıxışların məqsədi dinləyiciləri siyasi diskursun müəyyən dil xüsusiyyətlərini istifadə etməyə inandırmaqdır [45, s.196].

Siyasi diskursda emotivliyin mövcudluğu da janrdan janra görə dəyişir. Məsələn, fərmanlarda, qanunlarda və ya məlumat xarakterli qeydlərdə və analitik məqalələrdə emosional cizgiləri təqdim etmək çətin olduğu halda, ictimai siyasi çıxışda (məsələn, inauqurasiya nitqi və ya prezidentin vida nitqi), polemikada və siyasətçilərlə müsahibələrdə emosionallıq daha yüksəkdir. ayrılmaz tərkib hissəsidir. Siyasi diskursda emotivliyin faizi tək-cə janr seçiminə deyil, həm də konkret diskursiv hadisələrdən və ya subyektlərdən asılıdır. Deməli, parlamentin çıxışlarını nümunə götürsək, açıq-aydın informasiya məzmunu kateqoriyası emotivlik kateqoriyasına üstünlük verəcək. “Qaynar” siyasi məsələlər, məsələn, namizədin dövlət vəzifəsinə təsdiqi və ya geri çəkilməsi, yeni islahatların aparılması və ya aparılmaması ilə bağlı müzakirələr və s.-dən fərqli olaraq, adi qanunvericilik fəaliyyəti zamanı informasiya məzmunu üstünlük təşkil edəcək. Sonuncu halda siyasi diskursun aqonistik funksiyası ön plana keçir və informasiya məzmunu öz yerini ekspressivliyə verir.

8) Modallıq

Modallıq kateqoriyası dedikdə danışanın təmsilində reallığa münasibət başa düşülür. Natiqin ifadələrin məzmununu reallıq/qeyri-reallıq, mümkünlük, zərurət və ya arzuolunanlıq, bildirilən şeyin əminlik dərəcəsi, ifadələrin məzmununun keyfiyyətcə qiymətləndirilməsi baxımından qiymətləndirmələri təkcə diskurs iştirakçılara deyil, həm də ifadələrin məzmununa aid olan xüsusiyyətlərdir.

9) Mətnlərarası

Ümumbəşəri mətndə reallaşan ictimai və linqvistik strukturlar arasındakı əlaqələr, mətnlərin ümumi və spesifik xüsusiyyətlərinin məcmusu, davamlı mənimsənilmə və çevrilmə prosesi, mətnin yaradılması və yenidən şərh edilməsi, digər mətnlərin və ya onun elementlərinin daxil edilməsi - bütün bunlar mətnarasılıq kateqoriyasının təzahürünü nəzərdə tutur. Mətnlərarası kateqoriya daha çox ədəbi diskursa xasdır. Bununla belə, hər hansı bir həyat (sosial və ya mənəvi) ən azı iki şüurun, biri digərinin tam mənimsənilməsi üçün bir-biri ilə kəsişən iki mətnin mövcudluğunu nəzərdə tutur ki, onların hər biri digərinin ümumi konteksti, varlığının təminatçısı olsun. Beləliklə, bütün bunlar o deməkdir ki, müxtəlif diskursların ayrı-ayrı elementləri bir-birinə nüfuz edərək müəyyən semantik yüklənmə yarada bilər. Bu faktı nəzərə alaraq biz mətnlərarası kateqoriyanı hər bir diskurs növünə xas əlamət kimi birləşdirməyi məntiqli hesab edirik. Beləliklə, mətnlərarası konstruksiya və məzmun səviyyəsində siyasi mətnin universal prinsipi kimi çıxış edir.

10) Sosial-mədəni kontekst

Bu kateqoriya qavrayış prosesində oxucuların sosial-mədəni kontekstlər (biliklər) kompleksini aktivləşdirmək və cəlb etmək qabiliyyətini təmsil edir. Siyasi şifahi və yazılı mətnləri başa düşmək oxucunun mövzunu dərhal müəyyən etmək və məzmunu başa düşmək üçün lazım olan eyhamları anlamaq bacarığından asılıdır.

Mətndə mövcud olan yuxarıda qeyd olunan bütün semantik-praqmatik kateqoriyalar siyasi diskurs daxilində mətnlərin tipik göstəriciləridir. Ona görə də siyasi diskursun təhlili zamanı dilçilər həm ekstralingvistik amilləri (mətndə

təsvir olunan hadisələri müşayiət edən şərait, bu hadisələri izah edən fon və hadisənin iştirakçılarının qiymətləndirilməsi), həm də dil amillərini (a. mətnin fonetik sistemi, mətnin qrammatik, leksik xüsusiyyətləri) nəzərə alır.

Siyasi nitqin əsas semantik və situasiya xüsusiyyətlərini sadaladıqdan sonra onun kommunikativ və funksional xüsusiyyətləri barədə dəqiq məlumat vermək lazımdır:

- 1) Ünsiyyət forması
- 2) Ünsiyyət vasitələri [45, s.196]

Sonuncu kateqoriya iki komponentlə təqdim olunursa: şifahi/şifahi olmayan ünsiyyət vasitələri, ünsiyyət formaları isə dörd növlə təqdim olunur: informasiyanın ötürülmə üsulundan asılı olaraq: şifahi/yazılı; ünsiyyət iştirakçılarının sayından asılı olaraq: poliloq/dialog.

1.2. “İdiom” anlayışı

Son illərdə bir sıra dilçilər, filosoflar, psixoloqlar, psixolinqvistlər və antropoloqlar dilin öyrənilməsinin bəzi əsas əhəmiyyətli aspektləri ilə bağlı bir çox dogmalara etiraz etməyə başladılar. Mənanın təbiəti, metafora, təsnifat, sintaksis, forma və məna, linqvistik məna ilə ensiklopedik bilik arasındakı əlaqə və digərləri haqqında standart fikirlərə Corc Lakof , Ronald Lanqacker və Mark Conson kimi şəxsiyyətlər tərəfindən etiraz edilmişdir. Dilin öyrənilməsinə bu yeni yanaşma “koqnitiv dilçilik” kimi tanınmağa başladı. Yeni ideyalar müxtəlif dil hadisələrinin, o cümlədən deyimlərin öyrənilməsində faydalı oldu və bizim qavrayışımızı dəyişdi.

Dilçilik elmində idiomlar ilə sözlər, ifadələr ilə mürəkkəb sözlər, ifadələr ilə frazeologizmlər, eyni zamanda cümlə ilə frazeoloji vahidlər mövzusu və bu mövzunun səbəb olduğu mübahisələr hər zaman tədqiqatçıların diqqət mərkəzində qalmışdır.

İdiomların özünəməxsus əlamət və xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi onları söz birləşmələrindən, eləcə də sözlərdən fərqləndirir. İdiomların onları təşkil edən komponentlərin birlikdə tək bir məna bildirmək xüsusiyyəti, onları

quruluşca söz birləşmələri, eləcə də cümlə ilə yaxınlaşdırır. M.M.Mirzəliyevanın "... obrazlılıq, eləcə də yenidən canlandırma frazeologizmləri sözlərdən, həmçinin sərbəst birləşmələrdən fərqləndirən başlıca xüsusiyyətlərdir. Odur ki, atalar sözləri, deyimlər kimi hökm bildirən sabit birləşmələri dilçiliyin frazeologiya bölməsindən kənarlaşdırmaq olmaz" [4, s.33] düşüncəsi idiomlara da aid edilə bilər. Bu nöqteyi-nəzərdən dilçilik elmində "idiomatika" şöbəsi də mövcuddur. Görünür, linqvistika elminin təşəkkülündə dilin idiomatik elementlərinin idiomatika kimi müstəqil araşdırma obyektinə çevrilərək mövcud olma haqqı əldə etməsi üçün belə bir sahənin olması olduqca böyük əhəmiyyətə sahibdir.

İdiom termini yunan sözü olub, mənası nitqin spesifik ifadə vasitəsi deməkdir. Yunan dilindən götürülmüş bu söz əvvəllər "idiotizm" kimi işlədilmişdir. Sonrakı zamanlarda mənası kobud səsləndiyi üçün o, "idiom" termini ilə əvəz edilmişdir. Orijinal variantda daşdığı mənasından aydın olur ki, idiomlar spesifik, ayrıca məna daşıyan sözlərdir.

Son inkişafın nəticəsində idiomlar təkcə tədqiqatçılar arasında deyil, dil müəllimləri arasında da maraq doğurmuşdur. İdiomun təbiəti və tərifinin müzakirəsi gərgin olmasa da, ən azı canlı olmuşdur. İdiomun tərfi müxtəlif olub və bu gün də idiomun nə olduğu ilə bağlı fikir birliyi yoxdur: bəzi tədqiqatçılar üçün idiomlar salamlama və ya birləşmə kimi müxtəlif sabit ifadələri ehtiva edir, digərləri isə daha sərt xətlər çəkir.

Təriflə bağlı problem ikiqatdır: bir tərəfdən idiomların digər məcazi ifadələrlə əlaqəsi problemlidir, digər tərəfdən idiomlarla digər çox sözlü ifadələr arasındakı sərhədlər heç də aydın deyil. Çətinliyi əlavə etmək üçün, ümumiyyətlə idiomatik ifadələr, xüsusən də gündəlik dildə bəzən səhvən etiketlenmiş idiomlardır. Lakin idiomlar idiomatik dil nümunələri olsa da, bütün idiomatik ifadələr idiom deyil.

Əvvəlki illərdə dilşünaslıq ümumiyyətlə mənadan daha çox strukturlarla maraqlandığı zaman idiomşünaslıq da deyimlərin forması və forma üzərində cəmləşərək deyimin tərifinin əsasını təşkil edirdi. Bu zaman idiomlar formaca

dəyişməyən, dondurulmuş sabit söz birləşmələri kimi müəyyən edilirdi. Hazırda idiomlar canlı dil hesab olunduğundan və həm leksik, həm də qrammatik çevrilmələr mümkün olduğundan, metafora idiomun ən əhəmiyyətli xüsusiyyəti kimi qəbul edilir.

Bir fenomen olaraq idiomlar mübahisəlidir və izah etmək çətindir. İdiom, onu təşkil edən dil vahidlərinin müstəqil mənasından bütöv ifadənin mənasını çıxarmaq mümkün olmayan vahid kimi fəaliyyət göstərən sözlər ardıcılığı kimi qəbul edilir. İstənilən dilin repertuarında idiomatik ifadələr dildən istifadədə sabit struktur və konkret davranış təqdim edən leksik elementlərin xüsusi kateqoriyasını təşkil edir. Atalar sözləri, dondurulmuş aforizmlər, binomlar, deyimlər və s. danışq dilinin kortəbii təzahürləridir, onların istifadəsi ayrı-ayrı leksik elementlərlə eyni şəkildə mənimsənilməlidir.

Qərb dilçiliyində idiomlarla bağlı ciddi müzakirələr 1950-ci illərdə başladı. “İdiom”u müəyyən etməkdə çətinlik çəkilməsi bunun niyə bu qədər yeni bir araşdırma sahəsi olmasının səbəbi ola bilər. İdiomlar nəzəriyyəsinin qurulması çətin bir işdir. Y.Malkiel “Geri dönməz binominallarda araşdırmalar” adlı məqaləsində yazır: “...“idiomlar”ın və ya frazeoloji düsturların düzgün müəyyən edilməmiş kateqoriyasına aid hər hansı istinaddan qaçmaq yaxşı olar. Bunlar adi qrammatik təhlilə qeyri-mükəmməl nəticə verən ardıcılıqlar, hərfi tərcüməyə heyrətamiz dərəcədə üsyan edən keçidlər, qəlibləşmiş sintaksisin yarı avtonom hissələri, hər bir inqrediyent haqqında hərtərəfli bilik olsa belə, məcmu mənasını tam proqnozlaşdırmaq mümkün olmayan söz qrupları kimi müxtəlif cür danışılır (semantik yanaşma) və stilistik və ya estetik baxımdan, klişelər kimi, yəni bir vaxtlar təzə metaforik güclə zənginləşdirilmiş birləşmələr kimi olur, lakin istifadəyə görə tədricən köhnəlir” [51, s.115]. Bu mübahisəsiz bir fikirdir. Ən çox diqqəti cəlb edən xüsusiyyət, idiomların qeyri-kompozisiyalı olmasıdır, yəni onlar tərkib hissələrindən mənası çıxarıla bilməyən ifadələrdir. Bu iddiaya əməl edən dilçilər arasında H.Svit, C.Hoket, J.J.Katz və P.M.Postal, A.Hiley, V.L.Şafe, U.Veynreyx, B.Fraser, A.Makkai və N.Çomski var. Bu iddia

bəzi idiomlara münasibətdə uyğun ola bilsə də, idiomların bütün xüsusiyyətlərini və özəlliklərini daşımır.

İdiomlar həm praktiki, həm də nəzəri səbəblərə görə həm müəllimlər, həm də öyrənənlər üçün xarici dil öyrənmənin ən çətin sahələrindən birini təşkil edir. Təkcə bu vəziyyət koqnitiv dilçiliyin və xüsusilə onun alt sahə koqnitiv semantikasının xarici dildə deyimlərin öyrədilməsi və öyrənilməsinə hansı töhfə verə biləcəyini görməyə kifayət qədər dəyər verir. Tətbiqi dilçilik ictimaiyyətinin son cəhdləri deyimlərə, prototip və metafora kimi digər anlayışlara aid koqnitiv dilçiliyin bəzi tapıntılarını tətbiqi dilçilik çərçivəsinə inteqrasiya etməyə çalışmışdır.

Çarlz Hoket idiomlarla məşğul olan ilk qərb dilçisi hesab edilir. O izah edir ki, formanın idiomatik statusu onu təşkil edən dil vahidlərinin birlikdə daşdığı məndan, yerinə yetirdiyi funksiyasından asılıdır. Buradan belə nəticə çıxır ki, idiomlar xüsusi formalar deyil, daha çox funksiyalar və ya formaların xüsusi hallarıdır, məs. "...new (yeni) sözü "*She wants a new hat*" cümləsində bir idiomdur, lakin "*I'm going to New York*" cümləsində deyil, çünki o, burada daha böyük idiom olan *New York*-un bir hissəsidir" [38, s.172]. Beləliklə, morfemdan daha böyük cümlə quruluşuna qədər istənilən dil forması idiom təşkil edə bilər. Ç.Hoket həmçinin iddia edir ki, idiom yalnız o zaman başa düşülə bilər ki, onun mənası dildə əlavə məlumat, yəni şərtlik kimi öyrənilsin [38, s.172]. Sonuncu ifadə bu gün də hesab olunur, lakin deyimlərin daha yeni tərifləri Ç.Hoket-in təsvir etdiyindən daha kiçik ifadələr diapazonunu əhatə edir.

Andreas Lanqlotz "İdiomatik Yaradıcılıq" kitabında idiomların şərtləşdirmə, mürəkkəbliyə və (qeyri) mürəkkəbliyə kimi əsas xüsusiyyətlərini müzakirə edir. A.Lanqlotz qeyri-mürəkkəbliyi idiomların əsas xüsusiyyəti kimi təyin etsə də, o, digər linqvistik aspektləri idiom şərhinə daxil etməklə də məşğuldur: "...diomatik konstruksiyalar spesifik formal, semantik, pragmatik və sosiolinqvistik xüsusiyyətlərə malik mürəkkəb simvollar kimi təsvir edilə bilər" [49, s.3]. O, həmçinin izah edir ki, bir ifadəni yalnız onun "idiomatiklik dərəcəsinə, yəni idiomatik konstruksiyalar sinfinə aidiyyətini" tədqiq etməklə

idiomatik kimi təyin etmək olar [49, s.5]. İdiomlar görünüşünü bir formadan digərinə dəyişdiyi üçün onlar müvafiq olaraq təhlil edilməlidir. Nəticə etibarilə, bütün deyimlərə cavab verən tək bir tərif ola bilməz.

G.Nunberq və digərləri tərəfindən də oxşar bir fikir müdafiə olunur: "...idiomlar bir sıra fərqli xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunan çoxölçülü leksik məkanda bir sahəni əhatə edir: semantik, sintaktik, poetik, diskursiv və ritorik" [54, s.492]. Onlar həmçinin iddia edirlər ki, idiomlar çoxlu sayda xassələri daşıyır, lakin hər bir idiom hər xüsusiyyəti daşımır [54, s.492]. İdiomlar dəyişməzlik dərəcələrini, bəzi fiqurasiya növlərini göstərə bilən atalar sözü ola bilər, tez-tez qeyri-rəsmi vəziyyətlərdə istifadə olunur və vəziyyətlərin qiymətləndirilməsini ifadə etmək üçün istifadə olunur. Müəlliflər idiomları iki növə ayırırlar: tərkib hissələrinə görə mənasını proqnozlaşdırmaq mümkün olmayanlar və tərkib hissələrinə görə mənasını proqnozlaşdırmaq mümkün olanlar.

İdiomlar bir kateqoriya kimi qəbul edilsə də, bu kateqoriyanın müəyyənedici xüsusiyyətləri nə aşkar, nə də yekun deyil. Beləliklə, van der Linden sual verir ki, idiomlar "ifadələr sinfi kimi müəyyən edilməlidir, yoxsa idiomatiklik ifadələrin xüsusiyyəti kimi müəyyən edilməlidir. İdiomatiklik semantik xüsusiyyətdir ki, idiomun mənası yalnız həmin ifadənin xassəsidir" [50, s.13]. Van der Linden qeyri-mürəkkəb və mürəkkəb idiomlar arasındakı bölgüdən imtina edir və daha doğrusu idiomların qismən mürəkkəb ola biləcəyini iddia edir. O, idiomların ardıcıl xüsusiyyətlərə malik elementlər kateqoriyası təşkil etmədiyini və onların idiomatiklik dərəcəsinə görə müəyyən edilməli olduğunu müdafiə edir. İdiomatiklik dərəcəsi idiomun tərkib hissələrinə aid edilə bilər, lakin bütün idioma görə müəyyən edilir.

Yuxarıda qeyd olunanlar əsasında deyə bilərik ki, idiomlar bütövlükdə eksklüziv məna daşıyır. Bununla belə, şərtiliyə, mürəkkəbliyə və idiomatikliyə görə, bir çox hallarda idiomun mənasının tərkib hissələrinin mənasından başa düşmək də mümkündür. Həmçinin, idiomatiklik dedikdə başa düşülən odur ki, "bir ifadə doğma danışanlar tərəfindən intuitiv olaraq adi, təbii və hamı

tərəfindən məqbul kimi qiymətləndirilərsə, “düzgün idiomatikliyə” malikdir. Bu baxımdan “idiomatikliyin” kifayət qədər məqbul və qısa təriflərindən biri onu tanışlıq və istifadə tezliyi funksiyası kimi qəbul edən təriflərdən biri olacaqdır” [43, s.131]. Beləliklə, qeyri-mürəkkəb və mürəkkəb idiomlar kimi fərqləndirilə bilən və müxtəlif idiomatiklik dərəcələrinə malik olan şərti ifadələr var.

Yenə də sual qalır ki, niyə müəyyən ifadələr idiomlar kimi təsnif edilir. Bu sualın cavabı dil və insan zehni arasındakı əlaqəni araşdırmaqdan ibarətdir. Koqnitiv dilçilik dili anlayışların təsviri kimi şərh edərək bu əlaqəni araşdırır. Bu təhqiqat ağıl, insan təcrübəsinin dil və konseptual sistemlər üçün təsiri haqqında fərziyyələrin araşdırılmasını əhatə edir. Dil və insan idrakı arasındakı əlaqəni başa düşməyin bir yolu insanların dünyadakı obyektləri və hadisələri necə təsnif etdiyini başa düşməkdir.

Azərbaycanda da dilçilərdən Əzizə Hacıyeva özünün “English Lexicology” kitabında idiomlardan bəhs edir, lakin o, idiomları phraseological fusion (frazeoloji ifadə), yaxın iron-idiom adlandırır. O yazır ki, “idiomlarda mənə heç vaxt onun elementlərinin ayrılıqdakı mənələrindən götürülə bilməz. Onlar həm semantik, həm də sintaktik cəhətdən bölünməzdir. Frazeoloji birləşmələrdə motivasiya dərəcəsi çox aşağı olur, onun tərkib hissələrinin mənasından bütövün mənasını təxmin edə bilmirik, onlar yüksək idiomatiktir və başqa dillərə sözbəsöz tərcümə oluna bilməz. Misal üçün: *to bark to the moon* ifadəsi hərfi tərcüməsindəki kimi *aya hürmək* yox, *boş danışmaq* mənasında işlənir və ya *to kick the bucket* idiomu *vedrəyə təpik atmaq* yox, *ölmək/vəfat etmək* mənasını daşıyır” [13, s.192].

Həmçinin, Azərbaycanda tədqiqatçı dilçilərdən olan Nigar Vəliyeva da ingilis dilinin leksikologiyası ilə bağlı araşdırmalar apararaq özünün tədqiqat işlərində idiomlar haqqında da yazmışdır: “Frazeoloji vahidlərin əsas xarakterik xüsusiyyətləri bunlardır: idiomatiklik, sabitlik və sözə bərabərlik. İdiomatiklik frazeoloji vahidlərin semantik xüsusiyyətidir, ayrı-ayrı hissələrin (komponentlərin) mənasından bütövün mənasını çıxarmamaqdan ibarətdir,

məsələn: *“build castles in the air”* ifadəsi *havada qalalar tikmək yox, xəyal qurmaq, yəni həyata keçməsi mümkünsüz planlar qurmaq* deməkdir” [58, s.244].

Həm Əzizə Hacıyevanın, həm də Nigar Vəliyevanın yazdıqları fikirlərə nəzər saldıqda görürük ki, idiomlar frazeologizmlərin bir növü kimi qəbul edilir və idiomatiklik frazeoloji ifadələrin xüsusiyyəti kimi təqdim edilir.

Professor O.S.Axmanovanın dilçilik terminləri lüğətində frazeoloji vahid “semantik monolitliyin (nominasiyanın bütövlüyü) onun tərkib elementlərinin struktur ayrılmasından üstün olduğu, nəticədə onun tərkib hissəsi kimi fəaliyyət göstərdiyi ifadə” olaraq müəyyən edilmişdir [7, s.503-504].

Linqvistik Ensiklopedik lüğətdə frazeoloji vahidlər “bir neçə semantik heterojen birləşmə növlərini ifadə edir: leksik və qrammatik tərkibinin yenidən nəzərdən keçirilməsi ilə xarakterizə olunan və ayrılmaz nominativ funksiyaya malik olan idiomlar; sintaktik quruluşun və leksik tərkibin müəyyən hissəsinin yenidən nəzərdən keçirildiyi frazeoloji birləşmələr; komponent sözlərin hər biri üçün ayrıca nominativ funksiyanı saxlamaqla yalnız bir sözün leksik cəhətdən yenidən düşündüyü birləşmələr; atalar sözləri və məsəllər; qanadlı sözlər. Leksikoqrammatik tərkibin yenidən nəzərdən keçirilməsi və ya semantik transpozisiya, sabitlik və təkrarlanma frazeoloji vahidlərin əsas və universal xüsusiyyətləridir” [7, s.559].

Professor A.İ.Smirnitski “dilin əsas strukturuna daxil olan, onun ayrılmaz və mütləq zəruri hissəsi olan hər hansı obraz, metafora (to get up (oyanmaq), fall in love (aşıq olmaq)) və deyimlərdən məhrum olan frazeoloji vahidlər” arasında fərq qoyaraq deyir ki, “mənalının ötürülməsinə əsaslanan, danışanlar tərəfindən aydın şəkildə tanınan metafora əsasında idiomatik ifadələrdir (to wash one's dirty linen in public – bir kəsi ictimaiyyət içərisində ifşa etmək)” [10, s.209].

“İdiom” termininin yerli və xarici dilçilikdə ənənəvi anlayışlardan biri olmasına baxmayaraq, “idiom”, “əsl idiom”, “frazeoloji vahid”, “frazeologizm” terminlərinin yerli və xarici alimlərin yazdıqları əsərlərdəki şərhlərində ciddi fərqlər mövcuddur. Qeyd etmək vacibdir ki, frazeoloji vahidlərin müxtəlif siniflərini aralarında unikal sərt sərhədlər olmadan qəlibləşmiş şəkildə təqdim

etmək məqsədəuyğundur: dilin lüğət tərkibinin bu təbəqəsi semantik xüsusiyyətlərinə görə heterojendir. Yəni o, müxtəlif dərəcədə idiomatikliyə malik ifadələri ehtiva edir, struktur cəhətdən isə vahidləri tək-cə fraza şəklində deyil, həm də predikativ strukturla əhatə edir.

V.V.Vinoqradovun fikrinə görə, idiomlar elə frazeologizmlərdir. Dilçilik ədəbiyyatında, idiomlar digər dillərdə ekvivalenti olmayan dil vahidləri kimi izah edilir. Bu tərif idiomların əhatə dairəsini genişləndirir və beləliklə, həm sözlər, həm də ifadələr idiomlar ola bilər. Lakin bu təriflə dilçilərin hamısı razılaşmır. Onlardan bəziləri digər dillərdə qarşılığı olmayan sözləri realiyalar, ifadələri isə idiomlar adlandırır. Təbii ki, bütün sabit ifadələrin hamısı da idiom olmur. Bu mənada S.Cəfərovun idiomlara verdiyi tərfi qeyd etmək doğru olardı: “İdiomalar həqiqi mənə daşıyan dil vahidlərinin qarşılığı olub, onları məcazi formada ifadə edən dil elementləridir” [8, s.140-161].

Beləliklə, idiom anlayışı haqqında bir çox fikirlər söylənsə də, bu terminin izahı ilə bağlı vahid bir fikir mövcud deyildir. İdiomların araşdırılması bu səbəbdəndir ki, hələ də dilçilik ədəbiyyatında aktual olaraq qalmaqdadır. Aparılan araşdırmalar və müxtəlif alimlərin tərifləri nəticəsində deyə bilərik ki, idiomlar onları təşkil edən sözlərin bütövlükdə bir mənə ifadə edən, bu sözlərin müstəqil mənaları ilə əlaqəsi olmayan, sabit (dəyişməz) ifadələr olub, tək bir söz kimi bütövlükdə bir suala cavab verən, bir cümlə üzvü olan dil vahididir.

1.3. İdiomların strukturu və funksiyaları

İdiomlar çox vaxt özünəməxsus milli xarakter daşıyır. Sırf milli idiomlarla yanaşı, ingilis dilinin istifadəsində çoxlu sayda beynəlmiləl idiomlar da var. İngilis idiomatik fondu birincinin nəzərəcarpacaq üstünlüyü ilə yerli və alınma idiomatik ifadələr toplusunu təqdim edir. Bu cür semantik birləşmələr mənşəyinə görə istifadə olunacaq yer və zaman növündən asılıdır. Buna görə də idiomlar öz təbiətinə görə unikaldir və bəzən tərcümə prosesi ilə təbii mənaya yaxın dəqiq ekvivalent tapmaq mümkün olmur. İdiomların fərqləndirici

xüsusiyyəti yalnız orijinal dilin köklərində işlənən arxaik söz və ifadələrin olmasıdır.

Müasir dilçilikdə "idiom" termininin geniş çeşidli tərifləri mövcuddur. Tədqiqat işimizdə deyimi "müəyyən bir dilə xas olan unikal, qrammatik konstruksiyalar" kimi başa düşürük [17, s.63].

İngilis dilində deyimləri mürəkkəb və qeyri-müəyyən bir fenomen kimi xarakterizə etmək olar. İngilis dil məktəbində bu terminin çoxlu tərifləri var. Onlardan birində deyilir ki, idiom "bütün vahidin mənası ilə tərkib elementlərinin mənası arasında uyğunsuzluq olan dil vahidlərinin toplusu"dur [43, s.130].

Bu uyğunsuzluq bütün vahidin tərkibində komponentlərin dəyərinin dəyişməsi ilə izah olunur. Başqa təriflər də var; məsələn, deyim bir dil vahidi, ifadə, hətta tək bir sözdür. İdiom xarakterinin əsas şərti müəyyən dil növləri üçün konkret ifadənin özəlliyi, spesifikliyidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, idiomların formalaşmasında insanın qavrayış amili böyük əhəmiyyət kəsb edir. İdiomatik ifadələrin böyük əksəriyyəti insanın anlayışı ilə, məhz onun həyatının müxtəlif sahələri ilə bağlı olduğundan, ünvan amili ünsiyyət prosesinin mühüm elementidir. Bundan əlavə, insan xarici aləmin müxtəlif və cansız cəhətlərinə insani xüsusiyyətlər verir.

İdiomlar məcazi ifadələrin, eləcə də metaforaların, atalar sözlərinin, dolayısı nitq aktlarının böyük bir ailəsinin bir hissəsidir. İdiomlar atalar sözləri ilə birlikdə olduqca qədimdir və dünyanın hər dilində, hər mədəniyyətində rast gəlinir. Onlar hər hansı bir dilin vacib hissəsidir və McDevittin fikrincə, bu dildə səlissə danışmaq qabiliyyətinin göstəricisi kimi baxıla bilər. Onların gündəlik nitqdə, qəzetlərdə, marketinqdə, ədəbiyyatda, siyasətdə və s.-də istifadə olunması onun gəldiyi qənaətin əsaslı olduğunu göstərir. Bundan əlavə, McPartland irəli sürür ki, hər bir xarici dili öyrənən şəxs idiomlarda səriştə inkişaf etdirməlidir, çünki onlar həm şifahi, həm də yazılı dildə doğma danışanlar tərəfindən istifadə olunur. İdiomların ikinci dilin mənimsənilməsində oynadığı mühüm rol onun deyimlərlə bağlı məqaləsində önə çəkilir. McPartland iddia edir ki, idiomların

öyrənilməsi və öyrədilməsi bu qədər çətin olmasının əsas səbəbi onların hərfi olmaması, yəni dediklərini nəzərdə tutmamasıdır. Ən çətin deyimlər öyrənənin ana dilində qarşılığı olmayan və ayrı-ayrı sözlərin birləşmiş mənalarından mənasını əldə edə bilməyənlərdir. Ən asan deyimlər öyrənənin ana dilində ekvivalentləri tam olaraq eyni olan deyimlərdir. Anadili danışanın dili idiomatik ifadələrin istifadəsi ilə dolu olduğuna görə, ana dili danışanın nitqini başa düşmək üçün idiomları anlamaq qaçınılmazdır. Bunlar ikinci dil öyrənənlərə idiomların öyrədilməsinin müsbət ideya olduğunu nümayiş etdirən səbəblərdən yalnız bəziləridir [29].

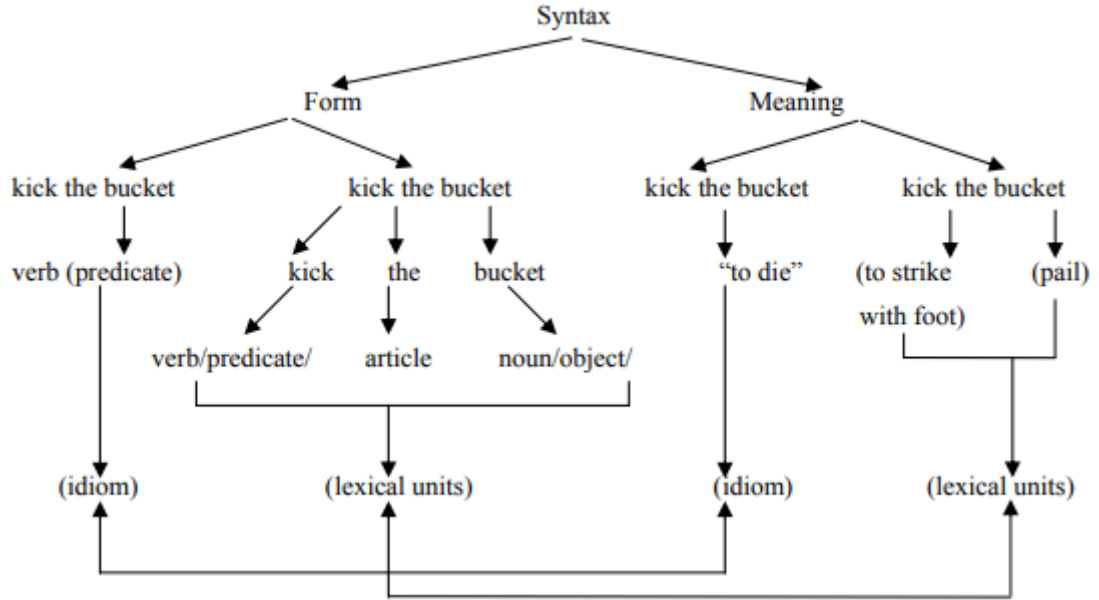
İdiomlar müxtəlif strukturlarla xarakterizə olunur, adətən dəyişməz və çox vaxt məntiqsizdir; bu konstruksiyalar heç də həmişə əsas qrammatik normalara cavab vermir. İdiomlar sonrakı parçalanmaya məruz qalmayan və komponentlərin öz daxilində dəyişməsinə imkan verməyən bütöv bir ifadə kimi istifadə olunur. İdiomların semantik uyğunluğu geniş variasiyaya malikdir. Onlar atalar sözünə bənzəyirlər, lakin onlardan fərqli olaraq tam cümlə quruluşuna malik deyillər. Sözsüz ki, tərcümə edilməli, kontekstdən asılı olaraq mənalı qavranılmalı idiomların köməyi ilə nitqin estetik tərəfi gücləndirilir. Bununla belə, idiomların istifadəsi çox vaxt müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlar tərəfindən anlaşılma prosedurunda çətinliklər yaradır və mətni bir dildən digər dilə, o cümlədən deyimləri tərcümə etmək əsl problem ola bilər. Bu vəziyyətdə bu problemi həll etməyin yolu mədəni ünsürlərin təhlili ilə məşğul olmaqdır [43, s.130].

İdiomatik ifadələr öz xüsusiyyətlərinə və sırasına görə sabit və ya stabildir ki, bu da onları normal ifadələrdən fərqləndirir. Buna görə də onları qrammatik vasitələrlə dəyişdirmək olmaz. Lakin bu sabitlik atalar sözlərində olduğu kimi tam hərəkətsizliyi deyil, bu elementin ifadədə məhdud olduğunu bildirir.

İdiomlar özünəməxsus forma xüsusiyyətləri olan dil vahidləridir. Onlar normal dil kimi görünür, lakin bir çox cəhətdən tamamilə fərqlidirlər. Deyirlər ki, “təbii dil bir məntiqçi tərəfindən tərtib edilsəydi, idiomlar olmazdı” [29].

Əgər hər hansı qrammatik forma mənənin nədən ibarət olduğunu təxmin etmərsə, bu o deməkdir ki, qrammatik formanın özü cümlə qurduğumuz dil qaydalarından fərqlənir, qrammatik qaydalara uyğun gəlməyən isə müstəsna formaya çevrilir. Bu halda onu bütöv bir konstruksiya kimi öyrənmək və araşdırmaq lazımdır. Belə konstruksiyaların olması idiom dediyimiz birləşmələrin mövcudluğunun əsas şərtidir.

Qeyd etməliyik ki, sintaksis forma və mənənin əlaqələndirilmiş sistemini yaradır. Dildə istənilən fikir müxtəlif formalarda ifadə oluna bilər. Bəzən bir cümlədə iki semantik təsvir yaranır: real və ya konkret, idiomatik və ya obrazlı. Sintaktik quruluşun eyniliyindən asılı olmayaraq, eyni cümlədə kontekst əsasında aparılan təhlil fərqli şəkildə özünü göstərir. Bunun nəticəsində eyni forma, eyni sintaktik quruluş müxtəlif mənalar qazanır. Sintaksisdəki forma və mənə əlaqəsini *“He kicked the bucket”* (*“to die”* (ölmək)) deyiminin təmsalında belə təsvir edə bilərik:

Mənbə:

<https://pdfs.semanticscholar.org/be90/7260777a55ae32a4b5514ec0c5e5ed35dbb2.pdf>

Sxemə əsasən *“kick the bucket”* ifadəsi mənəsinə görə həm idiom, həm də leksik vahid kimi işləyə bilər. İdiom kimi işləndikdə ifadəni təşkil edən sözlər öz həqiqi mənalarını itirərək bütövlükdə bir mənə ifadə edir və bütövlükdə bir nitq

hissəsi olub, bir cümlə üzvü funksiyasında çıxış edir (*kick the bucket – to die (ölmək) – feil – xəbər*). Lakin leksik vahid kimi çıxış etdikdə bu ifadəni təşkil edən sözlərin hər biri öz müstəqil mənasında işlənir və ayrı-ayrı nitq hissələri və cümlə üzvləri rolunda çıxış edir (*kick the bucket – to kick – vurmaq – feil – xəbər; the – artikl; bucket – vedrə – isim – tamamlıq*). Göründüyü kimi, cümlə daxilində sözlər formadan asılı olaraq özünəməxsus sintaktik funksiyalar daşıyır.

İdiomu təsvir edərkən onun daxili spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır. İdiomların elementi leksik vahidlər kimi qəbul edilə bilməz. İdiomun cümlə daxilində yerinə yetirdiyi funksiya cümlədəki tək sözün funksiyasına bərabərdir. Adi bir söz kimi idiom bir cümlədə hissələrə bölünə bilməz, nə də dəyişdirilə bilər. Buna baxmayaraq, sözlərdən yeni leksik vahid yaratmaq olar, lakin idiomlar əsasında yeni birləşmələr yaratmaq olmur. Sözlər müstəqil məna kəsb edir, lakin idiomu təşkil edən sözlər məna müstəqilliyini itirdikcə idiomların mənası ayrıca götürülən sözlərdə verilmir, bütün idiom bir sözün mənasını ifadə edir. Söz mənanın adi reallaşmasıdır, idiom isə onun məcazi ifadəsidir. Bir-biri ilə birləşən sözlər mürəkkəb əmələ gələ bilər, lakin bu, hər hansı birləşmənin idiom olması demək deyil.

Forma, sintaktik xüsusiyyətlər və məna leksik vahidləri və idiomları eyniləşdirir. İdiomlar leksik vahidlərdən yalnız morfoloji quruluşa malik olmaması ilə fərqlənir, çünki konstruksiyası bütöv götürülür.

Bütün bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, vurğulamalıyıq ki, idiom tərkibli cümlənin ümumi təhlili zamanı bütün idiomatik konstruksiya bir söz kimi təhlil edilməlidir. Və bütün tikintiyə sual bir sözə yönəldilən sual kimi qoyulmalıdır. Cümlədəki sözlərin sayından asılı olmayaraq idiomun sintaktik funksiyasının vəhdəti onu səciyyələndirən başlıca xüsusiyyətdir. Deməli, biz idiomu leksik tamlığa malik sintaktik vahid adlandırma bilərik. Belə sintaktik vahidlər frazeologiyaya aiddir və frazeologiyanın tərkibində öyrənilir.

İdiomların ayrı-ayrılıqda götürülən tərkib hissələrinin təhlili qeyri-mümkün olsa da, onlarda qrammatik xüsusiyyətlərə diqqət yetirilməlidir. Bir

çox hallarda idiomların sintaktik xarakteristikası mübahisə predmeti olmuşdur. İdiomlar müxtəlif dilçilər tərəfindən fərqli təsnif edilir, məsələn, N.Çomski idiomlara konstruksiyalardan ibarət, məntiqi vahidləri ehtiva edən birləşmələr kimi yanaşmışdır. N.Çomskinin mülahizələrinə gəlincə, insan təfəkküründə öz əksini tapmış bəzi birləşmələr müəyyən element və konstruksiyalardan ibarət qrammatikaya daxil olan əlavələr kimi öyrənilməlidir.

Çomski, həmişə bütün cümlələri təsvir edə bilən daha asan bir qrammatik vasitə axtardı. Onun bütün cümlələri formaların köməyi ilə təsvir etmək üsulları tədqiqatının əsas istiqaməti olmuşdur. N.Çomskinin nəzəriyyələrində qrammatik morfemlərin paylanması poza idiomlar müəyyən konstruksiyalardan ibarət dildənkənar əlamətlər kimi nəzərdən keçirilir [23, s.320].

B.Freyzer bütün qrammatik dəyişikliklərə məruz qala bilənlərlə ən kiçik qrammatik dəyişikliklərə məruz qala bilməyənlər arasında idiomları müəyyən etmişdir [34, s.33].

Qeyd etmək lazımdır ki, idiomların inkişafı, geniş tətbiqi sürətli prosesdir. Onlar ifadələrdir, təhlilə məruz qalmır, onlarda yalnız bəzi sintaktik dəyişikliklər baş verə bilər. Sintaktik dəyişikliyə asanlıqla məruz qala bilən idiomlar daha çevikdir. İdiomlarda müxtəlif qrammatik zamanların işlədilməsi, felin əhval-ruhiyyəsinin (fəal, passiv səsələr) işlənməsi, sözlərin yerlərinin dəyişdirilməsi, konstruksiyalar daxilində əlavə sözlərin daxil edilməsi və ya sözlərin kiçilməsi tədqiqatda çətinlik yaradan meyarlardır.

İdiomlarda zaman dəyişiklikləri, bəlkə də əksər idiomlarda edilə bilər, çünki onlar insanın zehində müxtəlif zamanlarda hərəkətlərin canlandırılmasını göstərir. Məsələn:

Well, the best way to understand a man is to put yourself in his shoes.
(Maugham W.S., *The Painted Veil*) – *Bir insanı başa düşməyin ən yaxşı yolu özünü onun yerinə qoymaqdır* [61].

Italian-Americans here say they fear they have been made a scapegoat.
(Ethel Tiersky, *Maxine Chernoff, Herald Tribune*) – *Burada İtaliyan-Amerikalılar deyir ki, günah keçisi olmaqdan qorxurlar* [61].

İdiomlarda tək və cəm formalarının dəyişməsi də mümkündür; lakin bütün idiomlar bu dəyişikliyə məruz qalmır, yəni idiomlarda *smell a rat*, *kick the bucket*, *chew the fat* cəm formaları əhəmiyyətsizdir. Amma hər iki idiom zaman dəyişikliklərinə məruz qala bilər. Adekvat olaraq, bəzi idiomlarda cəm forması mümkün deyilsə, digərlərində tək forma da qeyri-mümkün ola bilər (*spill the beans*, *rain cats and dogs*).

Bəzi idiomlarda sözlər həm cəmdə, həm də təkde işləyə bilər, bundan başqa, sayıla bilən isimlər sayılmayan və əksinə ola bilər. Məsələn üçün: *wear the deck* – *wear the decks*, *go into detail* – *go into details*, *in deep water* – *in deep waters*, *kid stuff* – *kids' stuff*, *on bended knee* – *on bended knees*, *a red herring* – *red herrings* və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, zaman formaları və say dəyişiklikləri idiomlarda minimal dəyişikliklər kimi görünür. İdiomlarda baş verən sintaktik çevrilmələr onların tədqiqi zamanı öhdəsindən gəldiyimiz problemlərdir. Katz, Weinreich kimi bəzi alimlər idiomları çevrilmələrə uyğun olaraq “+”, “-” ilə işarələməyi təklif etdilər.

İdiomların tədqiqinə marağı artıran cəhətlərdən biri də bəzi birləşmələrin passiv səsə qeyri-idiomatik ifadələr kimi işləyə bildiyi halda, bəzi birləşmələrin istifadə oluna bilməməsidir.

U.Vaynrayx, G.Nunberq, R.Gibbs və N.Nayak, F.Nyumeyer, V.Çefe və başqaları idiomların və qeyri-idiomatik ifadələrin sintaktik xüsusiyyətlər baxımından fərq və oxşarlıqlarını səciyyələndirməkdə dəyərli fikirləri önə çəkmişlər.

F.Nyumeyer öz araşdırmalarında idiomların təhlilində parafrazın əhəmiyyətini müəyyənləşdirir. Onun fikrincə, idiomlar öz qeyri-idiomatik parafrazları ilə uyğun gəlir [53]. G.Nunberg və R.Gibbs isə idiomları tərkib hissələrinə görə başa düşməyi təklif edirlər. Onların baxışları göstərir ki, idiomlar qismən təhlil edilir, ona görə də idiomların elementləri onun bütün mənasını anlamağa kömək edirsə, deməli, onlar sintaktik çevikliyə malikdirlər. Bu yanaşma koqnitivdir.

Quruluşuna görə məchul formaya keçmək mümkün deyil (*the bucket was kicked*). Bu xüsusiyyət idiomların sabitliyini, sabit ifadələr olmasını göstərir. Bununla belə, idiomların təbiəti fərqli olduğundan, ingilis dilində bəzi idiomların (*as spill the beans, break the ice, bury the hatchet, pay the pipe*) məchul növdə işlənmə bilməsi istisna deyil.

Sual yaranır ki, niyə bəzi idiomlar modifikasiyaya, çevrilməyə məruz qalır, digərləri isə yox. Aşağıdakı cümlələrə əsaslanaraq, bu aspektdə fikrimizi izah etməyə çalışacağıq:

“*Oh, yes, Charlie Townsend will get to the top of the tree all right*”
(*Maugham W.S., The Painted Veil*) [61].

“*He strutted like a peacock through the auditorium while Hornet and Mosca woke the others*” (*Cornelia Funke, The Thief Lord*) [61].

All I need is a shower and a good night's sleep and I'll feel like a million dollars [61].

Hər bir idiomu ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirsək, onların fel birləşməli idiomlar olduğunu görürük. Mövcud olan bu strukturlara (*top of the tree, peacock, million dollars*) diqqət yetirsək, məchul növün bir sıra idiomlarda işlədilməsinin mümkünlüyü barədə fikirləşə bilərik. Fikrimizi belə izah edə bilərik: konseptual metaforalara, metonimiyalara və insanın ensiklopedik biliyinə əsaslanaraq idiomların mənalarını şərh etmək olar. Beləliklə, idiomda ismi ifadə ötürülən mənəni əks etdirir. Təsvir ismi birləşmənin mövcud mənası ilə uyğunlaşdıqda, idiom çevrilməni təhlil edilə bilən konstruksiya kimi qəbul edir. İdiomda ismi ifadəni müəyyən etmək mümkün deyilsə, belə konstruksiyalar məchul formada transformasiyaya məruz qala bilməz. *Kick the bucket* idiomu “ölüm” mənasını oyandırmır. İdiomun isim tərkibi olan *bucket* “*death*” təxəyyülü ilə uyğun gəlmir. Bu mənəni təyin etmək üçün heç bir köməkçi əlamət yoxdur. Belə olan halda bütün konstruksiya məchul növə çevrilməyəcək. Bu, idiomlara koqnitiv baxışdır.

Bütün yuxarıda qeyd olunan xüsusiyyətləri ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki, idiomların heç bir dəyişikliyə məruz qalma xüsusiyyətinin olmadığı

fikrini dil öyrənənlərə təlqin etmək onların daha yaxşı öyrənilməsi məqsədi güdür. Düzdür, bəzi idiomlar dəyişikliyə (*kick the bucket, chew the fat, red herring*) məruz qala bilməz, lakin həm leksik, həm də qrammatik dəyişikliyə məruz qalan idiomların mövcudluğu dilin mürəkkəbliyinə sübutdur. Araşdırmalar göstərir ki, passiv növdə işlənən idiomlar daha çevikdir və onlar üzərində başqa çevrilmələr, modifikasiyalar da mümkündür. Həm parafraz, həm də koqnitiv yönümlü baxışlar sintaktik dəyişikliklərin növünü müəyyən edə bilər. Sintaksis və semantika arasındakı bu cür qarşılıqlı əlaqələr tədqiqatların daha səmərəli aparılmasında əsas amil kimi çıxış edə bilər. Deməli, idiomların sintaktik təhlili təkə qrammatik aspektdə aparılmamalıdır; idiomların doğurduğu obrazlara, sahələrə diqqət yetirməklə onları psixoloji cəhətdən də nəzərdən keçirməliyik. Koqnitiv yanaşma bizə idiomlarda dəyişikliklərin mümkünlüyünü və ya qeyri-mümkünlüyünü daha aydın aşkar etmək və onlardan düzgün istifadə etmək üçün əsas verə bilər.

FƏSİL 2.

SIYASI İDİOMLARIN İSTİFADƏSİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1. Siyasətçilərin nitqində idiomların istifadəsi

İnsanın diqqətəlayiq sərvəti kimi dil ictimai həyatda çox böyük funksiyalara malikdir. Yaşından, cinsindən, irqindən və ya sosial statusundan asılı olmayaraq bütün insanlar tərəfindən fərdi və ya qrup insanlarla ünsiyyət qurmaq üçün istifadə olunur. Ünsiyyətdə dildən istifadə etməklə insanlar öz fikirlərini, düşüncələrini, rəylərini və ya mesajlarını hər iki tərəfin birbaşa və ya dolayısı ilə başa düşdüyü dil vasitəsilə çatdırı bilirlər. İnsanın dildən bu şəkildə istifadə etmək bacarığı ona müxtəlif ehtiyac və məqsədlərə nail olmaq imkanı verir, məsələn, güc, səlahiyyət və hətta cəmiyyətdəki sosial status ehtiyacları. Onların bir çoxunu ancaq dil vasitəsilə reallaşdırmaq olar. Ehtiyaclara nail olmaq üçün insanlar dildən müəyyən üsullarla istifadə etməyə çalışırlar. Beləliklə, insanların ehtiyaclarının müxtəlifliyi bir çox dil istifadəsinin yaranmasına təkan verir. Maraqlıdır ki, dilin istifadəsi onun sosial kontekstindən asılı olaraq müəyyən xüsusiyyətlərə və ya əlamətlərə malikdir. Əsasən unikal olan və dilin digər istifadələrində rast gəlinməyən çoxsaylı xüsusiyyətlərdən ibarət olan dil istifadələrindən biri də siyasi kontekstdə rast gəlinən dildir.

Siyasi aləmdə siyasətçilər ən böyük siyasi ehtiyaclar, yəni güc və inam naminə insanlara təsir etmək və inandırmaq üçün dildən istifadə edirlər. Bu halda dil həlledici rol oynayır ki, bunsuz insanlar hökumətdə və ya digər qurumlarda istədikləri vəzifəni tutmaq imkanlarını və gücünü itirəcəklər. Bənzətmə olaraq, dil siyasətçinin insanların inancını əldə etmək üçün istifadə etdiyi silaha bənzəyir. Başqa sözlə, siyasətçilər, seçicilərin hamısı olmasa da, siyasətçiləri mühakimə etdiyini və istehsal etdikləri dil vasitəsilə onlar haqqında təsəvvürlər yaratdığını bildiyi üçün mümkün qədər təsirli bir dillə silahlanırlar. Ona görə də insanlar səsini verməzdən əvvəl siyasətçinin kim olduğunu bilməlidirlər. Daha sonra siyasətçinin danışdıqlarına, məsələn, cəmiyyətə, hətta

ölkəyə fayda verəcək vədlər və ya etmək niyyətində olduğuna əsaslanaraq bunu bilə bilirlər. “Siyasətçi” adlanan, demək olar ki, bütün şəxslər dilin seçicilərin onlara səs vermək istəyini oyatmaq əhəmiyyətindən xəbərdar olduqlarından, dili mümkün qədər gözəl, cəlbədicə, inandırıcı və təxribatçı hala gətirirlər. Beləliklə, belə qənaətə gəlmək olar ki, siyasət aləmində dillə oynamaq bacarığı mütləqdir.

İdiomlar əhəmiyyətli regional və mədəni dəyərə malikdir. Dilin idiomatik ifadələrini təhlil edərək dövlətin tarixini izləmək, xalqının mentaliteti ilə tanış olmaq, adət-ənənələri haqqında məlumat almaq olar.

İdiomatik vahidlər dilin leksik sistemində hər hansı predmet və hadisələrin, xassələrin, vəziyyətlərin, proseslərin adını həmişə təmin edə bilməyən “boşluqları” doldurur. Beləliklə, onlar dil ehtiyatları ilə təfəkkür ehtiyacları arasındakı ziddiyyətləri azaldırlar. Üstəlik, onlar yüksək informativ dil vahidləridir. İdiomlar ən vacib dil universallarından biridir [14, s.246].

İdiomatik vahidlərin nitqi güclü və təxəyyülü daha canlı və inandırıcı edən parlaq ritorik alət olduğuna inanılır. Hamı bilir ki, deyimlər məcazi mənada işlənən sözlərin birləşməsindən əmələ gəlir. Zaman keçdikcə daşınma unudulur və sözlər toplusu sabitləşir.

XXI əsrdə siyasi diskurs qlobal informasiya məkanında ən mühüm rollardan birini oynayır. Ona görə də son vaxtlar dilçilərin bu sahənin problemlərinə marağı artıb. Üstəlik, siyasi diskurs cəmiyyətin sosial sferasında özünəməxsus rol oynayır.

Bu anlayışın birmənalı tərfi yoxdur. Siyasi diskurs sosial psixologiya, politologiya, dilçilik və filologiya kimi elmi fənlər arasında aralıq yeri tutduğuna görə çoxşaxəli tədqiqat obyektidir. Siyasi diskurs müxtəlif siyasi situasiyalarda davam edən kommunikasiyaların məzmunununun tədqiqi və təhlili prosesi ilə məşğul olur [43, s.133].

Siyasi diskurs, ötürmə kanalını, mesajın özünü, müxtəlif linqvistik və pragmatik amilləri özündə birləşdirən siyasi sferada nitq qarşılıqlı əlaqəsi və ünsiyyət prosesləri sistemidir.

Siyasi diskursun xüsusi diqqətə layiq başqa tərifləri də var. Tədqiqatçı Altunyan siyasi diskursa aşağıdakı xüsusiyyəti verir, onun insanların siyasi və ictimai fəaliyyətinin əsas hissəsi olduğunu vurğulayır.

A.N.Baranov və E.Q.Kazakeviç tərəfindən hazırlanmış konsepsiyaya görə, siyasi diskurs siyasi debatlar və müzakirələrdə istifadə olunan müxtəlif nitq hərəkətlərinin məcmusudur. Siyasi diskurs həm də ənənələrə tabe olan və nəsillərin təcrübəsi ilə sınaqdan keçirilmiş dövlət siyasətinin aparılması qaydaları sistemini ehtiva edir. Onlar iddia edirlər ki, siyasi diskursda qarşılıqlı əlaqə müxtəlif sosial institutlar arasında baş verir [14, s.286].

Yuxarıda müzakirə edilən yanaşmalarda siyasi diskursun tədqiqi müxtəlif semiotik sistemlərin təhlilindən ibarətdir. Dil materialı, bu halda, mediada nəşrlər, siyasətçilərin bəyanatları, ixtisaslaşmış siyasi nəşrlərin materiallarıdır. Bununla belə, eyni zamanda, bəzi tədqiqatçılar siyasi diskursu ictimai sfera kontekstində nəzərdən keçirməyə üstünlük verirlər. Onlar siyasi diskursu ünsiyyətin sosial və siyasi sferasında dilin istifadəsi kimi müəyyən edirlər. Siyasi diskurs açıq şəkildə siyasi sfera ilə məhdudlaşan janrların məcmusudur. Bu janrlara parlament və seçkiqabağı müzakirələr, partiya proqramları, siyasi xadimlərin çıxışları daxildir. Alimlər siyasi diskursu aydın peşəkar çərçivə ilə məhdudlaşdırırlar. Bundan əlavə, bir çox tədqiqatçılar siyasi diskursun başqa bir xüsusiyyətini - böyük əhəmiyyət kəsb edən xüsusi institusional mühiti müəyyənləşdirirlər.

Siyasi diskursun bütün təriflərini ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, onun əsas məqsədi auditoriyada maraq oyatmaq, əsaslandırma üçün əsas vermək və gələcək fəaliyyətə səfərbər olmaqdır. Təbii ki, siyasi diskursun effektivliyi qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsindən asılı olaraq müəyyən edilir. Siyasətçilər öz çıxışlarında müxtəlif simvolları istifadə edirlər və nitqin təsiri bu simvolların auditoriyaya nə dərəcədə yaxın olmasından asılıdır; uğurlu siyasətçi ictimaiyyətə təsir etməyi bacarmalıdır. Çox vaxt dinləyicilərə onların maraqlarının natiqin maraqları ilə üst-üstə düşdüyünü başa salmaq kifayətdir. Ona görə də yazılı və şifahi siyasi nitq dinləyicilərə

əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmək üçün aydın sintaktik quruluş və nitqin ifadəliliyini tələb edir.

Siyasi diskursun əsas fərqləndirici xüsusiyyəti natiqin üstüörtülü məqsədləridir. İngilisdilli mediada bu problemi həll etmək üçün müxtəlif ifadə vasitələrindən istifadə olunur. Onların arasında idiomatik ifadələr xüsusi yer tutur [43, s.134].

Siyasi nitqdə idiomlar müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir. Birincisi, onlar nitqə obrazlılıq və canlılıq verir, tamaşaçılarla sözdə “geri əlaqə effekti” yaradırlar. Ona görə ki, şüuraltı səviyyədə tanınmanın “sevinci” təzahür edir. İdiomlar dinləyicilərə təsir göstərməyə, müəyyən dərəcədə onların zəhnini manipulyasiya etməyə kömək edir; parlaqlığı, ifadəliliyi, aydın ifadə olunan emosional ifadəliliyi ilə dinləyiciləri cəlb edir [43, s.134].

İdiomatik ifadələr ifadə vasitəsi kimi onların emosional qiymətləndirilməsini ifadə edərkən fikirlərin konkretləşdirilməsinə kömək edir. İdiomlar təkcə müəyyən bir mövzunu müəyyən etməyə deyil, həm də danışanın hiss və duyğularını təsvir etməyə kömək edir. Siyasətçilər deyimlərdən istifadə edərək konkret hadisə və ya fenomenə öz münasibətini gizli şəkildə ifadə edə, məqsəd və planlarını dilə gətirə bilirlər.

Üstəlik, səriştəli sintaktik və qrammatik konstruksiyalar qurmaq üçün parlaq, ifadəli rəngə malik olmayan bir çox danışiq idiomatik ifadələrdən (“as I was saying before” – “əvvəl dediyim kimi”, “for certain” – “mütləq”, “in any case” – “hər halda”) istifadə olunur. Digər deyimlərdən fərqli olaraq, bu kateqoriyaya aid ifadələr semantik yük və emosional əhval-ruhiyyə ideyaları daşımır. Bunun əvəzinə, onlar yalnız məcburi bir funksiyanı yerinə yetirirlər [43, s.134].

Müasir siyasi diskurs mürəkkəb və çoxşaxəli fenomendir. İdiomların köməyi olmadan onun çərçivəsində ünsiyyətin həyata keçirilməsi demək olar ki, mümkün deyil. Deyimlər siyasətçilərə xalq dəstəyi qazanmağa kömək edir ki, bu da onların siyasətlərinin təsdiqinə və qanuniləşdirilməsinə səbəb olur.

İngilis idiomlarının xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün biz Britaniya siyasətçilərinin çıxışlarında idiomatik ifadələri müəyyən etmək üçün onların son 50 ildəki çıxışlarını təhlil etdik.

Əvvəlcə Devid Kameronun Böyük Britaniyanın Baş naziri kimi ilk çıxışını nəzərdən keçirdik və təhlil etdik. Onun ilk sözlərində biz sabit idiomatik ifadəni görürük: *“I'd like to pay tribute to the outgoing prime minister for his long record of dedicated public service”* (Mən vəzifədən getmiş baş nazirə uzun müddət fədakar ictimai xidmətinə görə təşəkkür etmək istərdim). Bu cümlədə işlənmiş *“to pay tribute”* idiomunun Azərbaycan dilində qarşılığı *“minnətdarlıq etmək, təşəkkür etmək”* ifadəsidir [56, s.1563]. David Cameron bu ifadəni səlafi Qordon Brauna hörmət və ehtiramını ifadə etmək üçün istifadə edir. Bu ifadə həm əhali, həm də digər siyasətçilər tərəfindən dəstək və etibar qazanmağa kömək edə bilər.

Bundan əlavə, *“And I think the service our country needs right now is to face up to our really big challenges...”* (Məncə, ölkəmizin hazırda ehtiyac duyduğu xidmət həqiqətən də böyük çətinliklərimizlə üz-üzə gəlməkdir...) cümləsində *to face challenges* ifadəsini görmək olar ki, bu kontekstdə çətinliklərlə üzləşməyə hazır olmaq, öz gücünə, xalqın gücünə inam deməkdir. Bu deyim xalqın ruhunu yüksəltməyə, onları fəaliyyətə həvəsləndirməyə və səfərbər etməyə kömək edir. Azərbaycan dilində də oxşar ifadə var: *“bəla ilə üzləşmək”*.

Tədqiqat işində Marqaret Tetçerin bir neçə çıxışını təhlil etdik. Bunlardan birincisi Kensington Town Hall-da tamaşadır. İlk aşkar edilən sabit ifadə *“by heart”* ifadəsidir: *“They know them all by heart; they reel off the facts and figures, claiming this is the rich harvest of this system”* [62] (Onların hamısını əzbər bilirlər; onlar fakt və rəqəmləri üzə çıxararaq bunun bu sistemin zəngin məhsulu olduğunu iddia edirlər). Bu idiom bir şeyi çox yaxşı bilmək deməkdir. Azərbaycan dilində *“əzbər bilmək”* ifadəsi *“bir şeyi mükəmməl bilmək”* kontekstində istifadə olunur. İngilis dilində bu idiomun parlaq, ifadəli rəngi yoxdur, lakin yenə də nitqi daha ifadəli edir.

Böyük Britaniyanın keçmişdə tutduğu və hazırda tutduğu mövqeyi müqayisə edərək, Tetçer təkliflərindən birində *“hark back”* idiomundan istifadə edir: *“We're not harking back to some nostalgic illusion about Britain's role in the past”* (Biz Britaniyanın keçmişdəki rolu ilə bağlı bəzi nostalji illüziyaya qapılmırıq). Bu halda bu ifadə *“illüziyalara qapılma”* mənasını verir, lakin onun Azərbaycan dilində qarşılığı yoxdur [62].

Marqaret Tetçerin 1975-ci il oktyabrın 10-da Mühafizəkarlar Partiyasının Brighton Konfransında etdiyi çıxışı da təhlil etdik. Həmin gün o, ölkənin böhrandan çıxması üçün proqramı və təkliflərini təqdim edib. O, nitqini ifadəli etmək, dinləyicilərinin diqqətini cəlb etmək, onların razılığını qazanmaq və onları hərəkətə cəlb etmək üçün bir çox idiomlardan və digər ifadə vasitələrindən istifadə etmişdi.

Onun dediyi ifadələrdən biri *“rewriting British history as centuries of unrelieved gloom, opposition and failure”* (Britaniya tarixini əsrlər boyu aradan qaldırılmamış zülmət, müxalifət və uğursuzluqlara görə yenidən yazmaq) idi - ekvivalenti *“hopeless gloom (ümitsiz zülmət)”* ifadəsi olan deyim ehtiva edir. Bu konstruksiyanın istifadəsi bəyanatı daha emosional edir, bu da narahatlıq, dövlətlərinin gələcəyinə dərin laqeydlik təsirini yaradır.

Kraliça Elizabetin 2015-ci ildə parlamentin açılışında etdiyi çıxışı araşdırdıq. Yüksək səviyyəli formallıq onun nitqini səciyyələndirir və buna görə də orada az sayda idiomlar var. Onlardan bəzilərini təhlil etdik. Birinci idiom *“play lead role”* – *“My Government will continue to play a leading role in global affairs”* [62] (Mənim hökumətim qlobal məsələlərdə aparıcı rol oynamağa davam edəcək). Bu, aparıcı mövqe tutmaq deməkdir və onun Azərbaycan dilində qarşılığı *“əsas rol oynamaq”* idiomudur.

Bundan əlavə, *“My Government looks forward to an enhanced partnership with India and China”* (Hökumətim Hindistan və Çinlə genişlənmiş tərəfdaşlığı səbirsizliklə gözləyir) cümləsində bir neçə mənə daşıyan və bu nitqin kontekstində *“hope (ümid)”* mənasını verən ümumi *“looks forward to (səbirsizliklə gözləmək)”* ifadəsini görmək olar.

2016-cı ildə Böyük Britaniyanın Baş Naziri olmuş Devid Kameron ictimai çıxışında təbiət hadisələri ilə bağlı konseptuallaşdırılmış bir çox idiomlardan istifadə etmişdir. Bu məfhumlara *“to turn the tide”*, *“to fall through the cracks”*, *“at rock bottom”*, *“to chase the rainbow”* kimi ifadələr daxil idi, məsələn: *“They’re all chasing the same rainbows such as social cohesion, global warming, containing terrorism, and rightly so”* [56, s.1563] (*Onların hamısı sosial birlik, global istiləşmə, terrorizmi ehtiva edən və haqlı olaraq eyni göy qurşağının arxasınca düşür*).

Verilən nümunə *“to chase the same rainbows”* (*eyni göy qurşağını təqib etmək*) idiomunu təqdim edir, bu da *“heç vaxt əldə edə bilməyəcəyiniz bir şeyi etməyə çalışmaq”* mənasını verir.

Britaniya mediasının rəhbəri və keçmiş siyasətçi, Qlobal Məsələlər və Kommunikasiyalar üzrə Vitse-Prezident Ser Nicholas William Peter Clegg çıxışında deyimlərdən istifadə edirdi. Məsələn, bu gün çox diqqət çəkən miqrasiya problemini təsvir edərkən, *“promise not to find easy ways and not to cut corners (asan yollar tapmamağa və yolları kəsməməyə söz vermək)”* fikrini daşıyan *“stuck in the rut (bir yerdə ilişib qalmaq)”* deyimindən istifadə edir. *“Your decision made sure that the difficult choices needed to get us stuck in the rut, but taken with compassion and a sense of fairness”* [43, s.136] (*Qərarınızın bizi çətinliyə salacağına əminlik olsa da, mərhəmət və ədalət hissi ilə qəbul edildi*). Təsvir edilən misal sübut edir ki, idiomlar mənsub olduqları mədəniyyətin xüsusiyyətlərini təmsil edirlər və çox vaxt başqa dillərin şərhinə uyğun gəlmirlər.

Nik Kleqin nitqindən idiomları ehtiva edən daha bir nümunə götürülmüşdür: *“If you are trying to persuade people to invest trust again, which was Mary’s question, into politicians, then it’s just not good enough to just talk the talk and not walk the walk”* (*Əgər siz insanları yenidən siyasətçilərə etibar etməyə inandırmağa çalışırsınızsa, bu, Merinin sualı idi, o zaman heç bir iş görmədən sadəcə olaraq danışmaq və tənbəllikdən başqa heç nə etməmək kifayət qədər yaxşı deyil*). Seçilmiş nümunədə bir cümlədə iki idiom

var: “*talk the talk*” (bu, “yalnız danışmaq, amma hərəkətə keçməmək” deməkdir) və “*walk the walk*” (tənbəllikdən başqa heç nə etməmək fikrini ifadə edir) [43, s.136]. Siyasətçi çıxışında kifayət qədər kəskin şəkildə hərəkətə keçmək arzusunu ifadə edir, ancaq insanların həyatını yaxşılaşdırmağa söz vermir.

Ronald Reyqanın 12 iyun 1987-ci ildə Berlində Brandenburq qapısındaki çıxışını təhlil etdik. Berlində yaşayan almanlardan danışarkən o, belə bir ifadə işlədir: “*Berliner heart, Berliner humor, yes, and a Berliner arrowy tongue*” (Berlinlilərin ürəyi, Berlinlilərin yumoru, bəli, Berlinlilərin kəskin dili) [63]. “*Arrowy tongue*” idiomu ifadəlilik verir və insanlara yaxınlıq effekti yaratmağa kömək edir. Qərblə Şərq arasındakı problemləri təsvir edərkən o, “*the root of the matter (məsələnin kökü)*” idiomatik konstruksiyasından istifadə edir: “*Perhaps this gets to the root of the matter, to the most fundamental distinction of all between East and West (Bəlkə də bu, məsələnin kökünə, Şərq və Qərb arasında ən əsaslı fərqə varır)*”. Bu ifadə bir şeyin səbəbini, kök səbəbini bildirir.

Bundan əlavə, biz Ronald Reyqanın ilk andiçmə mərasimindəki çıxışını araşdırdıq. Bu nitqdə nisbətən parlaq ifadəli rəngə malik bir çox idiomları görmək olar. Onların istifadəsi onunla şərtlənir ki, siyasətçi islahatların zəruriliyindən çıxış edərək tamaşaçıların diqqətini özünə cəlb etməyə çalışır.

Çıxışında iqtisadiyyatdan danışarkən “*goes forward (irəli getmək)*” deyimindən istifadə edir: “*The business of our nation goes forward (Bizim millətin işi irəli gedir)*” [65]. Bu ifadə sferanın və ya prosesin inkişafına istinad etmək üçün istifadə olunur.

Çıxışını davam etdirən Reyqan bu ifadəni tələffüz edir: “*All of us together, in and out of government, must bear the burden (Hökumətdə və hökumətdən kənarında hamımız birlikdə yükü daşmalıyıq)*” [63]. “*Bear the burden*” idiomu öz vəzifələrini yerinə yetirmək deməkdir və bu, həmişə xoş deyil, zəruridir.

Reyqan nitqinin sonunda “*We will again be the exemplar of freedom and a beacon of hope for those who do not now have freedom (Biz yenidən azadlığın nümunəsi və indi azadlığı olmayanlar üçün ümid işığı olacağıq)*” ifadəsini səsləndirir. İdiomatik konstruksiya “*beacon of hope*” ümid və ilham gətirən bir şey deməkdir.

Barak Obamanın çıxışlarında kifayət qədər sayda idiomları müşahidə edə bilərik, ona görə də onun müxtəlif hallarda söylədiyi bir neçə çıxışını təhlil etdik.

Birincisi, onun 13 dekabr 2013-cü il tarixli iclasdan əvvəl yeni seçilmiş bələdiyyə sədrlərinə etdiyi müraciətdir.

Bir cümlədə eyni anda iki idiomatik ifadə tapa bilərsiniz: “*Who has had some bad luck can get back on their feet and get back into the workforce* [56, s.1564] (*Bir az bədbəxtlik yaşayan kəs ayağa qalxa və işçi qüvvəsinə qayıda bilər*)”. Bunlardan birincisi məğlubiyyət, uğursuzluq mənasını verən “*bad luck*”dir. İkinci ifadə, “*get back on their feet*” onların vəziyyətini, mövqeyini yaxşılaşdırmaq deməkdir: fiziki və ya maddi.

Həmçinin, öz çıxışında Barak Obama iki dəfə, “*So I'm very much looking forward to the conversation (Beləliklə, mən söhbəti çox səbirsizliklə gözləyirəm)*”, “*I'm looking forward to, over the next three years for me, working with them for the benefit of their constituencies* [56, s.1564] (*Növbəti üç il ərzində öz dairələrinin xeyrinə onlarla işləməyi səbirsizliklə gözləyirəm*)” – nisbətən geniş yayılmış “*look forward (səbirsizliklə gözləmək)*” ifadəsini işlədir. Bu idiom nitqi daha emosional və asan başa düşülən edir.

Kaliforniyanın 38-ci qubernatoru Arnold Şvartseneggerin inauqurasiya nitqini də öyrəndik. Bu, onun ilk prezidentlik müddəti olduğu üçün ilk günlərdən vətəndaşların dəstəyini qazanmaq üçün onların etimadını qazanmalı idi. O, çıxışında müxtəlif vasitələrlə dövlətin gələcəyi üçün məsuliyyəti, xalqın mənafeyinə xidmət etmək əzmini göstərməyə çalışır. Kifayət qədər işləmək istəyini ifadə edən idiomlardan biri “*work hard (çox çalışmaq)*” idiomudur –

“And I will work hard to reform Government [43, s.138] (Və mən hökuməti islahat etmək üçün çox çalışacağam)”.

Kaliforniyadakı böhrandan danışan Schwarzenegger bu ifadəni söylədi: *“The dream of a new nation was falling apart (Yeni bir millətin xəyalı dağılırdı)”*. Bu kontekstdə *“fall apart (dağılmaq)”* konstruksiyası idiomatiktir və bu, planların tamamilə uğursuzluğu deməkdir.

Sözün əsl mənasında, aşağıdakı cümlədə daha bir idiomatik dönüşü müşahidə edə bilərik - *“Our founding fathers knew that the fate of the union is in their hands (Bizim əcdadlarımız birliyin taleyinin onların əlində olduğunu bilirdilər)”*. *“Founding fathers”* ifadəsi yerli Amerika mənşəlidir və mənası *“əcdad”* deməkdir.

Məşhur Amerika siyasətçisi Hillari Klinton da öz çıxışında deyimlərdən istifadə edərək fikirlərini ifadə edirdi, məsələn: *“It’s wrong to take tax breaks with one hand and give pink slips with the other (Bir əlinizlə vergi güzəştləri, digər əlinizlə çəhrayı vərəqələr vermək düzgün deyil)”*. *“To give pink slips”* idiomunun mənası Amerika xalqının mədəni həyatı ilə bağlıdır. Çəhrayı zərfləri işçilərə verərkən bu o mənaya gəlirdi ki, kifayət qədər iş olmadığı üçün işə götürməyi dayandırırılar. Hillari Klinton nitqində kifayət qədər emosionaldır və idiomlardan istifadə edərək fikirlərini ifadə edir, dərin hisslərini təqdim edir, məsələn: *“I have met so many people who had their life savings wiped out, who lost their homes, who are barely back with their heads above water (Mən o qədər insanla tanış olmuşam ki, pulları məhv olub, evlərini itirib, yenə də başları suyun üzərində olub)”*. Nümunədə Amerika xalqının həyatındakı çətin dövrü vurğulayan *“to be back with heads water”* idiomu var, lakin siyasətçi öz çıxışında problemin öhdəsindən gəlmək lazım olduğunu vurğulayır.

Əgər biz tədqiqat işinin bu hissəsində siyasətçilərin nitqini təhlil ediriksə, burada müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandanı İlham Əliyevdən nümunə gətirməyə bilmərik. Bütün dünyanın nadir dahi şəxsiyyətlərindən, böyük natiqlik qabiliyyəti ilə seçilən Ulu Öndər Heydər Əliyevin irsini daşıyan prezident İlham Əliyev çox dil bilən azsaylı

prezidentlərdən biridir. Bu xüsusiyyəti, özünün səlis, rəvan, canlı nitqi ilə başqa ölkə xalqlarının və liderlərinin rəğbətini qazanan İlham Əliyevin nitqi idiomlar, frazeoloji ifadələrlə olduqca zəngindir. Onun çoxsaylı nitqləri içərisindən Xocalı soyqırımını və İkinci Qarabağ Müharibəsi ilə bağlı 2021-ci il, fevralın 26-da yerli və xarici jurnalistlər üçün təşkil etdiyi mətbuat konfransındakı çıxışından nümunələri təhlil etmək qərarına gəldik. *“The Khojaly genocide was a manifestation of Armenian fascism. At that time, Armenian fascism was raising its head and dealt a huge blow to the Azerbaijani people from 1992 until the recent events”* [67]. İlham Əliyevin nitqindəki bu cümlədə iki idiomatic ifadəyə rast gəlirik: *“was raising its head”* və *“dealt a huge blow to”*. Bu idiomatic ifadələrin dilimizdəki qarşılıqları müvafiq olaraq *“baş qaldırmaq”* və *“zərbə vurmaq”* ifadələridir.

İlham Əliyevin həmin konfransdakı çıxışından bir başqa cümləyə nəzər salaq: *“By committing the Khojaly genocide, Armenia essentially wanted to break the will of the Azerbaijani people”* [67]. Burada yenə də azərbaycan dilindəki ekvivalenti *“iradəsini qırmaq”* olan *“to break the will”* idiomatic ifadəsinə rast gəlirik.

Növbəti *“Azerbaijan as a strong state will never allow Armenian fascism to raise its head again, although such tendencies are discernible. Azerbaijan through its activities is contributing to the further development of the region and taking tangible steps to fully establish stability in the region”* [67] cümlələrində İlham Əliyevin *“to raise its head”* (*baş qaldırmaq*) və *“taking (tangible) steps”* (*(nəzərəçarpan) addımlar atmaq*) idiomatic ifadələrindən istifadə etdiyini müşahidə edirik.

İlham Əliyev öz çıxışında erməni lobbilərinin illər boyu yalan məlumatlarla beynəlxalq cəmiyyəti aldatmalarını ifadə edərkən yenə idiomlardan istifadə etdiyini müşahidə edə bilirik: *“In contrast to this, the Armenian lobby was working hard to circulate false and distorted information about the events that took place”* [67]. Bu cümlədə azərbaycan dilində qarşılığı *“baş vermək”* ifadəsi olan *“take place”* idiomuna rast gəlirik.

Göründüyü kimi, nəinki öz dogma dilində, eləcə də ingilis dilində zəngin dil biliklərinə sahib olan Prezident İlham Əliyevin nitqinin nə qədər səlis, axıcı və idiomlarla zəngin olduğunun nəinki biz, bütün dünya şahidi oldu.

Bütün bunları yekunlaşdırsaq, ingilis və amerikan siyasi diskurslarının idiomatik ifadələrini təhlil etdikdən sonra biz bu sabit ifadələrin yuxarıda qeyd olunan iki diskursda eyni dərəcədə tez-tez baş verdiyini gördük. Onların istifadəsi mədəni xüsusiyyətlər, vəziyyət, nitqin və ya nəşrin rəsmilik dərəcəsi, hətta siyasətçinin özünün xarakteri və davranışı ilə müəyyən edilir.

Praktiki nümunələrdən gördük ki, idiomlar müxtəlif funksiyaları yerinə yetirə bilir: diqqəti cəlb etmək, ifadəliliyi təmsil etmək. Lakin tədqiqat işinə görə, bütün idiomatik ifadələrin xarici dillərdə qarşılığı yoxdur ki, bu da bəzən çətinlik yaradır. Üstəlik, bir çox idiomların ekvivalentlər üçün analoqları yoxdur, bu da ünsiyyət prosesində bəzi çətinliklərə səbəb ola bilər.

2.2. Siyasi idiomlar kütləvi informasiya vasitələrində

Bu günlərdə İnformasiya, xüsusən də KİV xəbərləri və İnternet insan həyatının ayrılmaz hissəsidir. Millətlər, ölkələr və cəmiyyətlər xəbərlər və siyasət də daxil olmaqla həyatın bütün aspektləri ilə bağlı mediadan çox təsirlənir. İnternet, Facebook, Twitter, Messenger, YouTube və digər sosial və ictimai kommunikasiya texnologiyaları əsində dünya miqyasında xalqların bir-biri ilə ünsiyyətə və əlaqələr qurmağa artan ehtiyacı ilə əlaqədar olaraq, kütləvi informasiya vasitələrinin, onların dilinin, üslubunun araşdırılması zərurətə çevrilmişdir.

Bütün dünyada, xüsusən də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə çap mediası ictimaiyyətə məlumat vermək üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onun əsas məqsədi insanları cəmiyyətdəki son hadisələr və tendensiyalarla tanış etməkdir. O, hazırda başlanmış hər hansı hərəkətləri və ya onların nəticələrini və vətəndaşların gündəlik həyatına təsir edə biləcək hər hansı mümkün siyasi, sosial, iqtisadi və ya akademik dəyişiklikləri müzakirə edir. İngilis dilinin ikinci dil statusuna malik olduğu bir çox ölkədə qəzet ikinci dil öyrənənlərin ingilis dili

bacarıqlarını artırmaq üçün əlavə məqsədə xidmət edir. İngilis qəzetlərinin ən populyar oxucu kütləsi ingilis dilində oxumaq və yazma bacarıqlarını artırmaq istəyən magistr və aspirantlardır.

İnternetdə, mətbuatda və radioda siyasi məqalələrdə idiomlara tez-tez rast gəlinir. Aktual olaraq, siyasi nəşrlərdə idiomlar tematik və üslub baxımından fərqlənir. Bunlara dözümlülükdən (*to stick it out*); çətinliklər, stress və problemdən (*to have cold feet, infml, to be in hot water, to be put on the hook, 'cold turkey' jobless surge*); etinasızlıqdan (*throw caution to the wind*); rəsmi məhdudiyyətlərdən (*defending red lines*); hörmət, dözümlülük, köməkdən (*to give sb the benefits of the doubt, sb out of sth*); dəyişikliklərdən (*to turn a corner*); təxirə salmaq, gələcəkdən (*to kick down the road*); təsir və məcburiyyətdən (*to bring sb to heel, eating out of his hand, to take sb down, to take the wind out of their sails, infml, to pull the plug on sth*); azad etməkdən (*to let sb off the hook*); baxımsızlıqdan (*to throw into the long grass*); reaksiya vermək, yol tapmaqdan (*to think on your feet, to cut corners, disapproving, to fill their shoes*); qiymətləndirmədən (*too good to be true, not a whit, was completely bananas*); tamamlamaq, yerinə yetirməkdən (*may have done his dash*); vəziyyəti yaxşılaşdırmaqdan (*to sugarcoat*); tənqid etməkdən (*to throw cold water on sth*) və s. bəhs edən idiomatik ifadələr daxildir. Bu siyahı sonsuzdur.

İngilis qəzetlərində müxtəlif xəbərlərə rast gəlmək olar. Qısa bir zamanda bütün xəbərləri oxumaq üçün tətbiq edilən ən populyar üsul ön səhifədəki başlıqlara baxmaqdır. Ön səhifələrdə günün ən vacib məlumatları və xəbərləri göstərilir. Beləliklə, başlıqlar, daha dəqiq desək, birinci səhifə başlıqları oxucuların diqqətini cəlb etmək üçün ən təsirli mənbədir. Başlıqların xüsusi strukturu var. Onlar qısa, yığcam ifadələrdən istifadə edir, həmçinin idiomlar, ifadələr və başlıqlardan ibarətdir. Onlar adətən asılı cümlə, ifadə və ya bəzi buraxılmış sözlərin olduğu bənd şəklində görünür. Bu, daha çox faktiki məlumatların çatdırılmasında qeyri-müəyyənliyə səbəb olur. Beləliklə, oxucular qəzet başlıqlarının differensial strukturu ilə, məsələn, idiomlar, ifadələr, qeyri-

adi qrammatik quruluş və s. ilə tanış olmalıdırlar ki, verilən məlumatı daha az vaxtda tam və düzgün qavrasınlar.

D.A.Bouls və D.L.Borden aydınlaşdırır ki, başlıqlar qəzetin kontur və formatında əsas elementlərdən biridir [18, s.189]. Onlar tövsiyə edirlər ki, başlığın ölçüsü və düzülüşü xəbərlərin əhəmiyyətini nümayiş etdirməsin və birinci səhifəni cəlbədicə etsin. Məsələn, vacib xəbərlərin başlıqları həmişə böyük, qalın hərflərlə yazılır. Bowles və Borden, həmçinin xəbər hekayələrinin faktlarını təqdim etmək baxımından doğru olması lazım olan başlıqları vurğulayır. Buna görə də, alt redaktorun başlıqlar yazmadan əvvəl xəbərləri başa düşməsi vacibdir.

F.V.Hodgsona görə, başlıq yazmaq alt redaktorlar üçün olduqca çətin işdir [39, s.125]. Alt redaktor diqqətini hekayənin ən vacib hadisəsinə yönəltməli və onu oxucuları oxumağa cəlb edəcək bir neçə sözlə çatdırmalıdır. F.V.Hodgson başlığı iki əsas funksiyaya malik olaraq təyin edir. Birincisi, oxucunun diqqətini xəbərlərə yönəldir. Bu funksiya başlıqda istifadə olunan sözlərin seçilməsi ilə məşğul olur. Alt redaktor sözləri qarışdırır və süzgecdən keçirir ki, başlıq “məni oxu” mesajına çevrilsin. İkincisi, başlıq səhifənin vizual konturunun bir hissəsini formalaşdırır [39, s.125]. Adətən, xəbər səhifəsində xəbərlər başlıq tipinə görə bölünür. Ən mühüm hekayələr səhifənin yuxarı hissəsində və adətən böyük hərflərlə yazılır. Alt redaktorun işi xəbərlərə, eləcə də hər bir xəbərə ayrılmış sərhədlərə uyğun sözlər üçün yerin olmasıdır. Həmçinin, başlıq dili gündəlik dilə bənzəyir, çünki insanlar danışarkən adətən kiçik sözlərdən istifadə edirlər.

Bununla belə, başlıq quruluşu gündəlik danışmaq kimi deyil. F.V.Hodgson deyir ki, “başlıq quruluşu sümüyə qədər parçalandığı üçün qəsdən metrik bir şeir kimi tərtib edilmişdir” [39, s.126]. Bu o deməkdir ki, yazıçı oxuculara çatdırmaq istədiyi hər şeyi ifadə etmək üçün açar sözlər olan bir neçə sözdən istifadə edir və bu da başlıqların adi nitqə yad olmasına səbəb olur. M.Barraclough və P.Boonyavatana bildirirlər ki, gündəlik qəzetlər biznesdir, çünki onlar daha çox qəzet sataraq gəlir əldə etmək niyyətindədirlər [15, s.6]. Cazibədar ön səhifə başlıqları müştəriləri qəzet almağa inandırır. Daha sonra müştəriləri xəbərləri

oxumağa cəlb edərək, hekayələrdə cəlbedici hesab edə biləcək məlumatları ehtiva etdiyini təklif edərək, hər bir başlıq əsas xəbərləri və əsas təfərrüatları izah edir ki, bu da oxuculara səhifəni vərəqlədikdə belə vacib ideyanı qiymətləndirməyə imkan verir.

Qeyd olunanlara görə, başlıq qəzətdə mühüm rol oynayır, çünki həm hekayələrin əsas mövzusunı izah edir, həm də oxucuları xəbərləri oxumağa və qəzeti almağa çağırır. Maraqlı başlıqlar yazmaq üçün hər başlıqdakı sözlər aydın, təsirli və qısa olmalıdır. Başqa sözlə, sözlər yazıçının demək istədiyini aydın ifadə etməli və oxucuları xəbərləri oxumağa inandıracaq qədər güclü olmalıdır; bununla belə başlıqlar həm də dəqiq olmalıdır.

Bir çox dilçi alimlərin fikrincə, idiomatik ifadə onun hissələrinin mənasından mənasını çıxarmaq mümkün olmayan polileksemik ifadədir. B.Freyzerə görə, idiomatik ifadə “semantik izahatın yaradıldığı formativlərin kompozisiya funksiyası olmadığı komponentdir” [34, s.22]. Bundan əlavə, belə ifadənin mənasını onun tərkib hissələrinin leksik biliklərindən əldə etmək olmaz. İdiomun düzəldildiyi elementlər onun mənasını nə qədər artırsa da, şəffafdan qeyri-şəffaf idiomlara qədər semantik kompozisiya davamlılığını gözləmək olar. Bundan əlavə, B.Freyzer təklif etdi ki, idiomatik ifadələr, demək olar ki, bütün qrammatik transformasiyalardan məcazi mənalarını itirmədən keçə bilən ifadələrdən, hətta ən sadə transformasiyadan belə mənasını itirmədən keçə bilməyən idiomatik ifadələrə qədər dəyişən “dondurulmuşluq iyerarxiyası”na düzülə bilər [34, s.22].

İdiomatik ifadələr obrazlı dilin ən çox yayılmış formalarından biridir. İdiomların bir xüsusiyyəti bütöv ifadələr kimi asanlıqıdır. Bu o deməkdir ki, onların tərkib hissələri bir-birindən təcrid olunmuş halda istifadəsinə dair razılığa gələn müstəqil konvensiyaların məlumatları əsasında onların təsiri proqnozlaşdırıla bilməz və ya ən azı tam proqnozlaşdırıla bilməz.

“The Guardian” qəzetinin siyasi yazılarını da təhlil etdik. Onlardan birincisi 11 noyabr 2002-ci il tarixli məqələdir və Toni Bleyerin Londonun Lord

Merinin ziyafətindəki çıxışına həsr edilmişdir. Məqalənin mətnində biz parlaq, ifadəli rəngə malik olmayan bir neçə idiom tapdıq.

Cümlələrin birində biz *“look for”* ifadəsini görə bilərik, o, heç bir emosional mənə daşımır, lakin tarixən yaxşı qurulmuş konstruksiyadır və idiomlar kateqoriyasına aiddir: *“They are looking for ever more dramatic outrages to affect upon the people they claim to be their enemy [56, s.1565] (Onlar düşmən olduqlarını iddia etdikləri insanlara təsir etmək üçün getdikcə daha dramatik təhqirlər axtarırlar)”*.

Sonra *“We were holding back on telling the public (İctimaiyyətə danışmaqdan çəkindik)”* cümləsində *“bir şeydən çəkinmək”* mənasını verən *“hold back”* idiomunu görürük.

“The Guardian” qəzetinin məqaləsində tapılan idiomlar ingilis dilində nitqin daha başa düşülməsi və əsas fikrin asan olması üçün istifadə olunur.

Tədqiqat işində *“The Mirror”* qəzetindəki *“Donald Trump and Theresa May agree the world’s needs to respond to Syria chemical attack in a crisis phone call (Donald Tramp və Tereza Mey böhranlı telefon danışığında Suriya kimyəvi hücumuna cavab vermək üçün dünyanın ehtiyacları barədə razılığa gəldilər)”* məqaləsini təhlil etdik. İlk sətirlərdə *“hands are coated with blood (əllər qanla örtülmüşdür)”* idiomuna diqqət yetiririk: *“But US Ambassador to the UN Nikki Haley declared Russia’s hands were coated with blood of Syrian children [56, s.1565] (Ancaq ABŞ-ın BMT-dəki səfiri Nikki Heyli Rusiyanın əllərinin suriyalı uşaqların qanı ilə örtüldüyünü bəyan etdi)”*.

Bu ifadənin mənası ən çox kiminsə ölümünə görə günahkarlıq, bir hadisə üçün məsuliyyət daşımaqdır. Bu halda idiom bütün ifadəyə parlaqlıq və ifadəlilik əlavə edir, diqqəti cəlb etməyə kömək edir. Azərbaycan dilində də bu konstruksiyanın ekvivalenti var – *“əlləri qanda olmaq”*.

Daha sonra bu məqalədə, növbəti *“It’s quite clear he does support our strategy of holding the Government to account on the tests that have been put forward (Onun hökumətin irəli sürülən sınaqlarla bağlı hesabat verməsindən*

strategiyamızı dəstəklədiyi aydındır)” cümləsində “*irəli qoymaq*”, “*təklif etmək*” mənasını verən “*put forward*” idiomuna rast gələ bilirik [43, s.136].

ABŞ-ın siyasi diskursunu təhlil edərək, biz “The New York Times” və “The Washington Post” qəzetlərindən məqalələri öyrəndik.

Siyasi xadimlərin çıxışları ilə yanaşı, qəzetlərdəki yazıları da təhlil etdik. Məsələn, 28 mart 2018-ci il tarixli “The Washington Post” qəzetində “*Trump privately suggests military could pay for wall (Trump şəxsən hərbiçilərin divar üçün pul ödəyə biləcəyini təklif edir)*” başlıqlı məqaləni araşdırdıq. Bu məqalədə “*The negotiations fell apart before the spending bill was drafted and passed last week* [65] (*Keçən həftə xərcləmə qanun layihəsi hazırlanmadan və qəbul edilməzdən əvvəl danışıqlar ayrıldı*)” cümləsində bu kontekstdə uğursuz danışıqlar cəhdini ifadə etmək üçün istifadə edilən “*fall apart (parçalanır)*” idiomatik ifadəsini tapırıq. Təqdim olunan cümlədəki idiom diqqəti uğursuzluğa yönəltməyə kömək edir.

Daha sonra, “*sövdələşmə bağlamaq*” mənasını verən “*make a deal*” ifadəsini görə bilirik – “*The urgency to strike a deal reflected this growing sense* [65] (*Razılaşmanın təcili bağlanması bu artan hissi əks etdirirdi*)”.

Bundan əlavə, biz “The New York Times”ın “*Trump Dekabrda Mulleri uzaqlaşdırmağı düşünür*” adlı məqaləsini təhlil etdik. Bu məqalə 2018-ci il aprelin 10-da dərc edilib və Donald Trampın xüsusi prokuror Robert Muelləri vəzifəsindən uzaqlaşdırmağa çalışdığı dekabr hadisəsinə həsr olunub.

Məqalədə iki dəfə “*red line (qırmızı xətt)*” sabit idiomatik ifadəsi işlədilir: “*To Mr.Trump, the subpoenas suggested that Mr. Mueller had expanded the investigation in a way that crossed the “red line” (Cənab Trampa, çağırış vərəqələri cənab Muellərin istintaqı “qırmızı xətti” keçən şəkildə genişləndirdiyini irəli sürdü)*”. “*In that action, the Justice Department seems to have walked directly up to — if not crossed — Mr.Trump’s “red line”* [64] (*Bu hərəkətdə Ədliyyə Departamenti birbaşa cənab Trampın “qırmızı xəttini” keçməmişsə, irəliləmiş kimi görünür*)”. Bu idiomun Azərbaycan dilində qarşılığı

da “qırmızı xətt”dir, yəni şərti sərhəd, keçmək mümkün olmayan sərhəd deməkdir.

Təhlil olunan məqalədə “*What the reports were not accurate, leading the president to back down (Hesabların düzgün olmaması prezidenti geri çəkilməyə məcbur etdi)*” cümləsində “*to give up (təslim olmaq)*” mənasını verən “*to back down*” idiomundan istifadə edilir, lakin bu kontekstdə “*cancel plans (planları ləğv etmək)*” mənasını verir [64].

Tədqiqat işi sübut edir ki, Donald Tramp öz çıxışında çoxlu idiomlardan istifadə edir və emosional fikirləri əks etdirən bu cihaza xüsusi diqqət yetirir, məsələn, “*We are going to start the engine rolling again, because right now, our country is dying at 1 percent GDP [64] (Biz mühərriki yenidən işə salmağa hazırlaşırıq, çünki hazırda ölkəmiz ÜDM-in 1%-i ilə ölür)*”. Donald Tramp iqtisadi inkişafın yeni addımını yenidən başlatmaq ehtiyacına xüsusi diqqət yetirərək “*to start the engine rolling*” idiomundan istifadə edir.

Daha bir misal Donald Trampın çıxışından götürülüb: “*Now, our jobs have been taken away, they’ve gone to Mexico, they’ve gone to so many other countries. It’s a one-lane highway where they get the jobs. They get the factories, they get the money, and we get the drugs. And we get the unemployment, and it’s going to change, believe me, and it’s going to change fast [64] (İndi bizim işlərimiz əlimizdən alındı, onlar Meksikaya getdilər, bir çox başqa ölkələrə getdilər. Onların iş tapdığı bir zolaqlı magistral yoldur. Fabrikləri onlar alır, pulu onlar, biz isə dərmanları alırıq. Və biz işsizliyi alırıq və o, dəyişəcək, inanın mənə və sürətlə dəyişəcək)*”. Təhlil olunan cümlədə “*to be a one-lane highway (bir zolaqlı magistral yol)*” idiomu var ki, onun mənası yolun yalnız bir yolu işlədildiyi zaman tarixi əsaslarla izah olunur. Belə ki, prezident çıxışında təhlil edilən idiomdan istifadə edərək vəziyyətdən yalnız bir mümkün çıxış yolunu seçmək zərurətini ifadə etdi.

Tədqiqat işimizə görə, Donald Tramp öz çıxışlarında olduqca əhəmiyyətli sayda idiomlardan istifadə etmişdir, bəzən iki idiomu bir cümlədə birləşdirərək yeni dəyişdirilmiş fikirlər yaradır, məsələn, “*He violates the red line in the sand,*

and he made so many mistakes [64] (O, qumda qırmızı xətti pozur və çoxlu səhvlər edib)”. Donald Tramp verilən misalda iki idiomu birləşdirir: “to violate the red line” (qayıtmaq imkanı yoxdur) və “to draw a line in the sand” (keçmiş unutmaq mənasını verir) və beləliklə, “qırmızı xəttin üstündən xətt çəkmək” (keçmiş unutmaq deməkdir) ilə yeni dəyişdirilmiş idiomatik ifadə yaradır – keçmişin problemlərini unutmaq və yeni həll yolları tapmaq ideyası.

İdiomların ümumi icmalını təsviri olaraq təqdim etdikdə məlum oldu ki, siyasi proseslərlə bağlı idiomlar ən böyük qrupu təşkil edir. Məsələn:

1. *High stakes Democrat debate has Sanders **in crosshairs*** (Yüksək paylı Demokratların debatında Sanders hədəfə alındı); (Başlıq, BBC News, 26 fevral 2020);
2. *Democrats **begged to differ** with IO and RT ... staging a walkout...* (Demokratlar IO və RT ilə rız deyillər... yürüş təşkil etdilər ...) (The Guardian, Çərşənbə axşamı, 5 Fevral 2020);
3. *The promise ... "to limit arbitrary tax advantages for the wealthiest in society" was **hot air**...* (“Cəmiyyətin ən varlıları üçün ixtiyari vergi üstünlüklərini məhdudlaşdırmaq” vədi boş vədlər idi...) (The Guardian, 12 mart 2020);
4. *The government has made tweaks to the benefit system but it has not addressed **the elephant in the room**: the five-week delay for universal credit.* (Hökumət müavinət sisteminə düzəlişlər etdi, lakin əsas problem olan universal kredit üçün beş həftəlik gecikməyə müraciət etmədi). (The Times & Sun Times, 13 mart 2020);
5. *Boris Johnson was accused of being **out of his depth** by critics and even by some supporters...*(Boris Conson tənqidçilər və hətta bəzi tərəfdarlar tərəfindən öz imkanlarından/bacarıqlarından kənarında olmaqda günahlandırıldı...) (The Spectator, 20 May 2020) [29, s.9-10].

Bununla belə, kifayət qədər formal “beg to differ” istisna olmaqla, bu idiomların əksəriyyətinin mənası ümumidir və buna görə də istənilən kontekstdə

ağıllı şəkildə istifadə edilə bilər. Xüsusi mənalarına və ya istifadə olunduğu dilə görə siyasi kontekstlərə daha yaxın olan idiomlar da qeydə alınmışdır. Məsələn:

6. *Big UK firms have been accused of **dragging their feet** on diversity targets (Böyük Britaniya firmaları müxtəliflik hədəflərinə doğru ləng hərəkət etməkdə günahlandırılır). (The Guardian, çərşənbə günü brifinq, 5 fevral 20);*
7. *We devote three pages to... the victims... and the drugs that might one day **bring it to heel** (Biz üç səhifəni... qurbanlara... və bir gün dizə gətirə biləcəyimiz narkotik vasitələrə həsr edirik). (The Economist, 12 mart 2020);*
8. *If you want to understand why older people had to “**take it on the chin**”, look to Boris Johnson’s government (Yaşlı insanların niyə “xoşagəlməz şeyləri belə şikayət etmədən qəbul etməli” olduğunu başa düşmək istəyirsinizsə, Boris Conson hökumətinə baxın). (The Guardian, 8 may 2020) [29, s.10].*

“Throw in the towel”, “hot air” və “cut some slack” istisna olmaqla, yuxarıda sitat gətirilən idiomların əksəriyyəti neytral və ya texnikidir və siyasi kontekstlərə uyğun gəlir. Amma adi danışmaq dilindən götürülmüş kimi görünən daha ümumi mənəli idiomlar da siyasətlə bağlı məqalələrdə işlənir və kontekstlərə müxtəlif qiymətləndirici mənalar əlavə edir. Məsələn:

9. *On the other side, we have populists seeking **to fight populism tooth and nail**, even if this means playing into arguably not-so-democratic relations... (Digər tərəfdən, populizmlə mübarizə aparmağa çalışan populistlərimiz var, hətta bu, qeyri-demokratik münasibətlərdə oynamaq anlamına gəlsə belə...) (The Guardian, 14 fevral 2020);*
10. *... Joe Biden expressed exasperation, sardonically saying, “I know you **cut me off** every time, but I’m not going to be quiet anymore” (... Co Bayden hiddətini ifadə edərək, istehza ilə dedi: “Mən bilirəm ki, hər dəfə mənim sözüümü kəsirsən, amma mən daha susmayacağam”) (bbc.com/news..., 26 fevral 2020);*

11. ... *Japan has warned that the coronavirus outbreak could “**throw cold water**” on preparations for Tokyo 2021 (... Yaponiya xəbərdarlıq etdi ki, koronavirus epidemiyası Tokio 2021-ə hazırlıqlara “soyuq su tökə” bilər) (The Guardian, 5 fevral 2020) [29, s.11].*

İstinad edilən nümunələrdən göründüyü kimi, aktual neytral idiomlar idman və pandemiya kontekstlərindən götürülüb, hansı ki, bu məsələlər siyasiləşdiyi və hökumətlərin onlarla məşğul olduğu qədər siyasidir. Kontekstlər ciddi şəkildə siyasi olmadıqda, idiomların tematik xarakteri müvafiq olaraq dəyişir.

Rutin işlərdə istifadə olunan idiomlardan fərqli olaraq, siyasət haqqında yazan müəlliflər idman, oyunlar və yarışma ilə bağlı idiomlardan istifadə edirlər.

Məsələn:

12. *Donald Trump has gained ground on his probable challenge in November presidential election and is in a “**near tie**” with Joe Biden... (Donald Tramp noyabrda keçiriləcək prezident seçkilərində gözlənilən problemi həll etdi və Co Bayden ilə “yaxın əlaqədə”dir...) (The Guardian, 29 mart 2020);*

13. *A Huawei executive and a Pentagon official met toe to toe in San Francisco this week (Bir Huawei meneceri və Pentaqon rəsmisi bu həftə San-Fransiskoda ayaq üstə görüşdülər). (The Telegraph, 28 fevral 2020);*

14. *But unlike New York City, where Pabon lived previously and found people usually **hold their cards close to their chest**, residents here are always willing to listen and provide sound advice (Lakin Pabonun əvvəllər yaşadığı və insanların adətən planlarını, niyyətlərini gizli tutduqları Nyu York şəhərindən fərqli olaraq, burada sakinlər həmişə qulaq asmağa və sağlam məsləhətlər verməyə hazırdırlar). (bbc.com/news..., 23 mart 2020) [29, s.12].*

Sonda araşdırdığımızla bağlı belə bir ümumiləşdirmə apara bilərik.

İngilis dili uzun və zəngin tarixə malikdir. Onun inkişafı zamanı ifadələrin xüsusi təbəqəsi - idiomatik ifadələr formalaşmışdır. Uğurlu mədəniyyətlərarası

ünsiyyətin həyata keçirilməsi üçün idiomatik ifadələrin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Siyasi diskurs elementlərinin idiom olduğu ortaya çıxan xüsusi mətn tipini təqdim edir.

Tədqiqat işinə görə idiom dil vahidlərinin məcmusudur ki, onların fərqləndirici xüsusiyyəti bütövün mənası ilə tərkib elementlərinin mənası arasında uyğunsuzluqdur. Bu uyğunsuzluq bütün vahidin tərkibində komponentlərin dəyərinin dəyişməsi ilə izah olunur. İdiomlar, adətən dəyişməz və çox vaxt məntiqsiz olan müxtəlif strukturlarla xarakterizə olunur. Bu konstruksiyalar heç də həmişə əsas qrammatik normalara cavab vermir. Müxtəlif meyarlar əsasında idiomatik ifadələrin çoxlu təsnifatları mövcuddur.

Tədqiqat zamanı biz siyasi diskursda idiomların əsas funksiyalarını müəyyən etdik. Onlar tamaşaçıya təsir etməkdən, əhalinin şüurunu manipulyasiya etməkdən, əhalini fəaliyyətə sövq etməkdən, siyasətçi ilə tamaşaçı arasında daha sıx əlaqə yaratmaqdan ibarətdir.

Siyasi çıxışları təhlil edərkən belə bir nəticəyə gəldik ki, Böyük Britaniya və Amerika Birləşmiş Ştatlarının müxtəlif siyasi xadimlərinin çıxışları, həmçinin “The Guardian”, “The Mirror”, “The New York Times” kimi qəzetlərin siyasi məqalələri ” və “The Washington Post”, deyimləri şifahi və ya yazılı ünsiyyət növünün bir hissəsi kimi istifadə edir. Tədqiqat siyasi diskursda idiomatik ifadələrdən istifadənin xüsusiyyətlərini üzə çıxarıb. İngilis idiomlarını təhlil etdikdən sonra məlum oldu ki, onların heç də hamısının xarici dillərdə qarşılığı yoxdur; bu, hər bir mədəniyyətin özünəməxsusluğu və mentalitet fərqliliyi ilə bağlıdır. Bu, mədəniyyətlərarası ünsiyyət prosesini xeyli çətinləşdirir. İnanırıq ki, bu mövzuda aparılan tədqiqatlar hazırda aktualdır və beynəlxalq əlaqələrin yayılmasına və mədəniyyətlərarası ünsiyyət və mədəniyyətlərarası mübadilə ehtiyacının çiçəklənməsinə səbəb olur.

NƏTİCƏ

Tədqiqat işi “Siyasi diskursda idiomların rolu və funksiyaları” mövzusunda yazılmışdır. Mövzu ilə bağlı aparılan araşdırmalardan əldə edilən məlumatlar dissertasiya işinin fəsilərində qeyd edilmişdir. Bu məlumatların ümumiləşdirilməsindən konkret olaraq aşağıdakı nəticələrə gələ bilərik:

1. Siyasi diskursun bütün təriflərini ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, onun əsas məqsədi auditoriyada maraq oyatmaq, əsaslandırma üçün əsas vermək və gələcək fəaliyyətə səfərbər olmaqdır. Təbii ki, siyasi diskursun effektivliyi qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsindən asılı olaraq müəyyən edilir. Siyasətçilər öz çıxışlarında müxtəlif simvolları istifadə edirlər və nitqin təsiri bu simvolların auditoriyaya nə dərəcədə yaxın olmasından asılıdır; uğurlu siyasətçi ictimaiyyətə təsir etməyi bacarmalıdır. Çox vaxt dinləyicilərə onların maraqlarının natiqin maraqları ilə üst-üstə düşdüyünü başa salmaq kifayətdir. Ona görə də yazılı və şifahi siyasi nitq dinləyicilərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmək üçün aydın sintaktik quruluş və nitqin ifadəliliyini tələb edir.
2. Siyasi diskursun əsas fərqləndirici xüsusiyyəti natiqin üstüörtülü məqsədləridir. İngilisdilli mediada bu problemi həll etmək üçün müxtəlif ifadə vasitələrindən istifadə olunur. Onların arasında idiomatik ifadələr xüsusi yer tutur.
3. İdiom anlayışı haqqında bir çox fikirlər söylənsə də, bu terminin izahı ilə bağlı vahid bir fikir mövcud deyildir. İdiomların araşdırılması bu səbəbdəndir ki, hələ də dilçilik ədəbiyyatında aktual olaraq qalmaqdadır. Aparılan araşdırmalar və müxtəlif alimlərin tərifləri nəticəsində deyə bilərik ki, idiomlar onları təşkil edən sözlərin bütövlükdə bir məna ifadə edən, bu sözlərin müstəqil mənaları ilə əlaqəsi olmayan, sabit (dəyişməz) ifadələr olub, tək bir söz kimi bütövlükdə bir suala cavab verən, bir cümlə üzvü olan dil vahididir.

4. İdiomların heç bir dəyişikliyə məruz qalma xüsusiyyətinin olmadığı fikrini dil öyrənənlərə təlqin etmək onların daha yaxşı öyrənilməsi məqsədi güdür. Düzdür, bəzi idiomlar dəyişikliyə (*kick the bucket, chew the fat, red herring*) məruz qala bilməz, lakin həm leksik, həm də qrammatik dəyişikliyə məruz qalan idiomların mövcudluğu dilin mürəkkəbliyinə sübutdur. Araşdırmalar göstərir ki, passiv növdə işlənən idiomlar daha çevikdir və onlar üzərində başqa çevrilmələr, modifikasiyalar da mümkündür. Həm parafraz, həm də koqnitiv yönümlü baxışlar sintaktik dəyişikliklərin növünü müəyyən edə bilər. Sintaksis və semantika arasındakı bu cür qarşılıqlı əlaqələr tədqiqatların daha səmərəli aparılmasında əsas amil kimi çıxış edə bilər. Deməli, idiomların sintaktik təhlili təkcə qrammatik aspektdə aparılmamalıdır; idiomların doğurduğu obrazlara, sahələrə diqqət yetirməklə onları psixoloji cəhətdən də nəzərdən keçirməliyik. Koqnitiv yanaşma bizə idiomlarda dəyişikliklərin mümkünlüyünü və ya qeyri-mümkünlüyünü daha aydın aşkar etmək və onlardan düzgün istifadə etmək üçün əsas verə bilər.
5. Uğurlu mədəniyyətlərarası ünsiyyətin həyata keçirilməsi üçün idiomatik ifadələrin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Siyasi diskurs elementlərinin idiom olduğu ortaya çıxan xüsusi mətn tipini təqdim edir.
6. Tədqiqat işinə görə idiom dil vahidlərinin məcmusudur ki, onların fərqləndirici xüsusiyyəti bütövün mənası ilə tərkib elementlərinin mənası arasında uyğunsuzluqdur. Bu uyğunsuzluq bütün vahidin tərkibində komponentlərin dəyərinin dəyişməsi ilə izah olunur. İdiomlar, adətən dəyişməz və çox vaxt məntiqsiz olan müxtəlif strukturlarla xarakterizə olunur. Bu konstruksiyalar heç də həmişə əsas qrammatik normalara cavab vermir. Müxtəlif meyarlar əsasında idiomatik ifadələrin çoxlu təsnifatları mövcuddur.
7. Tədqiqat zamanı biz siyasi diskursda idiomların əsas funksiyalarını müəyyən etdik. Onlar tamaşaçıya təsir etməkdən, əhalinin şüurunu

manipulyasiya etməkdən, əhalini fəaliyyətə sövq etməkdən, siyasətçi ilə tamaşaçı arasında daha sıx əlaqə yaratmaqdan ibarətdir.

8. Siyasi çıxışları təhlil edərkən belə bir nəticəyə gəldik ki, Böyük Britaniya və Amerika Birləşmiş Ştatlarının müxtəlif siyasi xadimlərinin çıxışları, həmçinin “The Guardian”, “The Mirror”, “The New York Times” kimi qəzetlərin siyasi məqalələri ” və “The Washington Post”, deyimləri şifahi və ya yazılı ünsiyyət növünün bir hissəsi kimi istifadə edir. Tədqiqat siyasi diskursda idiomatik ifadələrdən istifadənin xüsusiyyətlərini üzə çıxarıb. İngilis idiomlarını təhlil etdikdən sonra məlum oldu ki, onların heç də hamısının xarici dillərdə qarşılığı yoxdur; bu, hər bir mədəniyyətin özünəməxsusluğu və mentalitet fərqliliyi ilə bağlıdır. Bu, mədəniyyətlərarası ünsiyyət prosesini xeyli çətinləşdirir. İnanırıq ki, bu mövzuda aparılan tədqiqatlar hazırda aktualdır və beynəlxalq əlaqələrin yayılmasına və mədəniyyətlərarası ünsiyyət və mədəniyyətlərarası mübadilə ehtiyacının çiçəklənməsinə səbəb olur.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Adilov M., Yusifov G. Sabit söz birləşmələri. Bakı, 1991, s.3; F.Veysəlli. Dilçilik ensiklopediyası. Bakı, 2008, s.99
2. Bayramov H.A. Azərbaycan dilinin frazeologiyasının əsasları. Bakı, 1978,s.25
3. Hacıyeva Ə.H. İngiliscə-Azərbaycanca frazeoloji lüğət. Bakı, 2006,s.47
4. Mirzəliyeva M.M. Türk dilləri frazeologiyasının nəzəri problemləri. Fil.elm.dok. ... dis. avtoref. Bakı, 1996, s.13-14.
5. Vəliyeva N.Ç. Frazeoloji birləşmələrin müqayisəli linqvistik təhlili. Bakı, 2001,s.56
6. Vəliyeva N.Ç. Azərbaycan-ingilis-rus dillərində frazeoloji lüğət. Bakı, 2006,s.49

Rus dilində:

7. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. – М., 1957. – 296 с.
8. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С.140– 161.
9. Виноградов В.В. О некоторых вопросах теории и практики русской лексикографии // Вопросы языкознания. Вып. № 5. – М., 1956. – С. 80 – 94.
- 10.Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М.: Московский государственный университет. Филологический факультет, 1998. – 260 с.

İngilis dilində:

- 11.Altunyan A.G. Analysis of political texts. In: Logos. 2006, 208 p.

12. Aristotle. *Politics*. Transl. Benjamin Jowett. New York: The Modern Library. 1943, pp. 1-10
13. Aziza Hajiyeva. *English lexicology*. Baku: Elm və təhsil, 2011, 192p.
14. Baranov A.N. *Political discourse: a farewell to the ritual*. In: *Knowledge*. 1991, 376 p.
15. Barraclough M., Boonyavatana P. *English in Printed Media: English Department, Faculty of Humanities, Chiang Mai University*. 1999, 66 p.
16. Bayley P. *Introduction*. In Bayley, P. (ed.), *Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse*. 2004, 49 p.
17. Belinskaya N.A. *Anglo-Russian dictionary of idioms, fixed expressions*. M.: Knowledge. 2003, 63 p.
18. Bowles D.A., Borden D.L. *Creative Writing Editing for Print Media*. London: Wadsworth Publishing Company. 1997, 189 p.
19. Chafe W. *Meaning and the structure of language*. Chicago: University of Chicago Press. 1970, 72 p.
20. Chilton P., Schaffner Ch. *Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse*. 4 edn. *Discourse Approaches to Politics, Society and Culture*. John Benjamins, Amsterdam. 2002, 45 p.
21. Chilton P., Schaffner Ch. *Introduction: Themes and Principles in the Analysis of Political Discourse*. In Paul Chilton and Christina Schaffner (eds.) *Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2002 a, pp. 37-45.
22. Chinenova L.A. *English phraseology in language and speech*. In: *URSS Moscow*, 2007, 104 p.
23. Chomsky N. *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT. 1965, 320 p.
24. Chomsky N. *Rules and representations*. New York: Columbia University Press. 1980, pp. 45-52
25. De Landsheer Ch. *Introduction to the Study of Political Discourse*. In De Landsheer, Christ'l & Ofer Feldman (eds.). *Politically Speaking: A*

- Worldwide Examination of Language Used in the Public Sphere. Westport, CT: Praeger, 1998, pp.1-16.
- 26.**De Landtsheer Ch. The political rhetoric of a United Europe. In: Feldman, O. & Ch. De Landtsheer (eds.), Politically speaking: a worldwide examination of language used in the public sphere. New York: Praeger Publishers, 1998 a, pp.35-51.
- 27.**Diamond P. Status and Power in Verbal Interaction: A Study of Discourse in a Close-knit Social Network. Amsterdam: Benjamins. 1995, 8p.
- 28.**Dobroklonsky T.G. Medialinguistics: a systematic approach to the study of language and society. In: Nauka. 2008, 376 p.
- 29.**Drazdauskiene M.L. Idioms and the Directness of Language in Politics. Athens Journal of Humanities & Arts 2021, 8: p.1-22
- 30.**Fairclough N. Critical Discourse Analysis. London: Longman. 1995, pp.35-64
- 31.**Farr James. Understanding Conceptual Change Politically. In Terence Ball, James Farr & Russell L.Hanson (eds.). Political Innovation and Conceptual Change. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1989, pp.24-49.
- 32.**Filatova E.A. Ways of implementing speech influence in the Englishlanguage political discourse. 2004, 208 p.
- 33.**Fillmore C. Frame semantics//Linguistics in the morning calm: Selected papers from the SICOL-1981. Seoul: Hanship. 1982, 45 p.
- 34.**Fraser B. Idioms within a transformational grammar. Foundations of language, 6, 1970, p.22-42.
- 35.**Fraser B. Concordancing in language learning. In: Pennington, Martha C. (ed.). The power of CALL. Houton, TX: Athelstan, 1970, pp.97-113.
- 36.**Gibbs R. Spilling the beans on Understanding and memory for idioms in context. Memory & Cognition, 8, 1980, p.149-156
- 37.**Gibbs R., Nayak N. Psycholinguistic Studies on the Syntactic Behaviour of Idioms. Cognitive Psychology, 21,1989, p.100-138

38. Hockett C. *A Course in Modern Linguistics*. New York: The Macmillan Company. 1958, 172p.
39. Hodgson F.W. *News Subediting*. London: QPS Quark Publishing System. 1998, pp. 125-126
40. Hudcovicova M. Analysis of verbal prepositional “of” structures. *Journal of linguistic: scientific journal for the theory of language*. vol. 70, n. 2, 2019, pp.191-199.
41. Hussein Riyad F., Rajai Khanji, Khalaf F. Makhzoomy. “The Acquisition of Idioms: Transfer or What?”, *J.King. Saud. Univ., Vol. 12, Lang. & Transl.*, 2000, pp. 23-34
42. Izak S. Conspiracy theory as a working method of political propaganda. *Slovak Journal of Political Sciences*, vol. 20, n. 1, 2020, pp.76-97
43. Jeroma Baghana, Tatiana G. Voloshina, Katarina Slobodova Novakova, and Olga O. Chernova. English idioms peculiarities in political discourse (Based on British and American media). *XLinguae*, Volume 14 Issue 2, April 2021, p.129-141
44. Katz J. *Compositionality, Idiomaticity, and Lexical Substitution*. New York. 1973, 145 p.
45. Kenzhekanova K.K. *Linguistic Features of Political Discourse*. Mediterranean Journal of Social Sciences MCSER Publishing, Rome-Italy. Vol 6, No 6 S2, 2015, pp.194-196
46. Kovecses Z., Szabo P. *Idioms: A view from Cognitive Semantics*. Oxford: Oxford University Press. 1996, pp.326-355
47. Kunin A.V. *English Phraseology*. Moscow. 1970, pp. 126-135
48. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University Press. 1980, 187 p.
49. Langlotz A. *Idiomatic Creativity*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 2006, p.p 38-55
50. Linden E. van der. *A Categorical, Computational Theory of Idioms*. Utrecht: Led. 1993, 13 p.

51. Malkiel Y. Studies in Irreversible Binomials. In *Lingua: International Review of General Linguistics Revue Internationale de Linguistique Générale*. Vol. VIII, No. 2. Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1959, pp. 113-160.
52. Mammadov A. *Studies in texts and discourse*. Cambridge Scholars Publishing. 2018, 143 p.
53. Newmeyer F. The regularity of idiom behavior. *Lingua*, 34, 1974, pp.327-342.
54. Nunberg G. *The pragmatics of reference*. Bloomington, Indiana: Indiana Linguistic Club. 1978, 492 p.
55. Nunberg G., Ivan A., Wasow T. Idioms In *Language*, Vol. 70, No. 3, 1994, pp. 491-538.
56. Pavlina S.Y. Separated by a Common Language: on the Usage of Idioms in British and American Electoral Discourse. *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. n. 10. 2017, pp.1563-1572
57. Threadgold T. Semiotics – Ideology – Language. In T.Threadgold, E.Grosz, G.Kress & M.A.K.Halliday, *Language, Semiotics, Ideology*. Sydney Studies in Society and Culture , 3. Sydney: Pathfinder Press, 1986, pp. 15-60.
58. Valiyeva N. *A paradigm of contrastive lexicology of the english and azerbaijani languages*. Baku, 2009, 244 p.
59. Weinreich U. Problems in the Analysis of Idioms. In J. Puhvel (Ed.), *Substance and Structure of Language*. Berkeley: University of California Press. 1969, 321 p.

İnternet səhifələrində:

60. <http://universitypublications.net/jte/0501/pdf/DE5C282.pdf>
61. <https://pdfs.semanticscholar.org/be90/7260777a55ae32a4b5514ec0c5e5ed35dbb2.pdf>

62. Great Speeches: Margaret Thatcher Available online:
<https://www.theguardian.com>
63. Ronald Reagan speech first inaugural address. Available online:
<http://www.powerfulwords.info>.
64. Trump thought to fire Mueller in December. Available online:
<https://amp.theguardian.com>.
65. The Washington Post March 28, 2018. Available online:
<http://www.dailychronicle.com32>.
66. <http://www.korpus.azerbaycandili.az/Synopsis/Download/3383/M%C6%8FMM%C6%8FDOVA%20V%C6%8FFA%20ELXAN%20QIZI.pdf>
67. <https://president.az/en/articles/view/50738>